Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң,
Тыва АССР-ниң Дээди
Совединиң болгаш
Министрлер Чөвүлелиниң
органы

1990 чыл
апрель
17
вторник
№ 89 (14289)
1925 чылда
үндезилеттинген
Өртээ 3 көп.

Часкы тарылгага белеткел

ХЫНАЛДА ЧҮНҮ КӨРГҮСКЕНИЛ?

Ниити республикада час бо чылын мурнукузунга бодаарга эрте дүшкен. Эрткен күзүн чаъс эвээш чагганын билир болгай бис. Барыын-Хемчик районнуң девискээринге база ындыг болган. Ынчангаш механизаторларның амгы үеде бир кол сорулгазы болза, хөрзүнде бар өл-шыкты камнап алыры. Агаар медээзин ёзугаар алырга, апрель-май-июнь айларда республикага чаъс эвээш болур. Эрткен мартта республикага ниитизи-биле 7-ле мм хар чагган. Ол дээрге сөөлгү каш чылдарның ортумак көргүзүүнүң 63-ле хуузудур. А Барыын-Хемчикте оон-даа куду. Бо дээрге үк районнуң суггатчыларынга база улуг кичээндириг болур.

Чоокта чаа Барыын-Хемчикте часкы тарылгага белеткелди комиссия хынап көрген. Чүү илерээнил? «Шекпээр», «Барлык», «Хемчик» совхозтарның тараа үрезиннери чедишпес. Ол ышкаш үрезин хораннаарынче чогуур үезинде кирбээн турган. «Шекпээр» совхозта картофельдиң 200 тонна үрезинин арыглап аңгылаар, оон аңгыда чедир тыптынар. Директор В. Домбуллак биле кол агроном В. Саая олар бо айтырыгже эң улуг кичээнгейни салыр ужурлуг. Шекпээржилер үрезин хораннаашкынынче республикада бир-ле дугаар кирзе-даа, ол ажылдың темпизи сөөлгү үеде кошкаан. Техниканы хову турлагларынга аппаргаш, ону кожуп, четчелээри, механизаторларның чурттаарынга база ажылдаарынга таарымчалыг чүүлдерни тургузары, чарыштың негелделерин ажылдап кылгаш, ону бадылап, ажылдаар улуска таныштырары дээш, ажыл-ла хөй.

«Барлыкта» арбай үрезинин арыглаары саадаан. 50 тоннаны ынчап, хыналда үезинде арыглаары арткан турган.

«Хемчик» совхоз техника септелгезин доскан, ол талазы-биле черле эки ажылдаан, ынчалза-даа үрезин хораннаарынче эгелеп кирбээн. Эрткен чылын садып алганы үрезин хораннаар машиназын тоймагладып каапкан. А ПС-10 дээр эрги машинаны механизаторлар озалдап септеп кирген.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, комиссия районда часкы тарылгага белеткелди күштелдирер талазы-биле элээн дузалыг болган. Амгы үеде «Хемчик» совхоз үрезин арыглаашкынын доозуп турар. Районда суггаттыг черлер хөй. Арыкбугаларны арыглап-аштаар ажыл шапкынчаан. Хөөлбектеп суггарар талазы-биле бир шөлдү белеткеп турар. Эрткен неделяда район төвүнге чөвүлел хурал болган. Аңаа часкы тарылгага белеткелди доозарының дугайын шыңгыы чугаалашкан.

Михаил ХАЗБУЛАТОВ.

Көдээ тудугларда

ХАНДЫРЫЛГА ЧЕТПЕЗИНДЕН

Барыын-Хемчикте ажылагыйлар аразында көжүп чоруур механизастаттынган колонна 1990 чылда районнуң совхозтарынга болгаш Кызыл-Мажалыкка 4 млн. 200 муң рубльге тудуг-монтаж ажылдарын кылыр. Ооң иштинден бодунуң күжү-биле 3 млн. 600 муң рубльди шиңгээдип алыр керээни чарган. Ынчалза-даа коллектив бирги кварталдың планныг онаалдаларын күүседип шыдаваан. Ынчангаш чылда алганы бедиткен хүлээлгезин күүседиринде бергелер тургустунуп келген. Коллективтиң хандырылга талазы-биле берге байдалда турарын болгаш боттуг дузаны чедирерин дилээн телеграмма-бижиктерни «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынның даргазы Г. М. Шубник биле механизация эргелелиниң начальниги П. К. Кириков оларның адынга үш удаа чорутса-даа, амга чедир кандыг-даа боттуг дузаны чедирбейн, хемчег албайн турар.

План күүселдезинге улуг шаптараазыннарның чылдагааннарын тодаргайлаарга мындыг. Бирээде, «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынның механизация эргелели артык кезектер чогун чылдагааннап турары окта шын эвес. Ажылдаар ужурлуг үш автокранның ийизи ай-айы-биле Кызылда септелгеде, чүгле чаңгызы ажылдап турар. Ийиде, Ак-Довуракта кооператив (даргазы Иванов) шлак-блоктар-биле четче хандырбайн турарындан бажыңнар болгаш школа тудуу кончуг оожум чоруп турар. Үште, «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынның тудугларны материалдар-биле четчелеп хандырар организациязы (даргазы Ю. М. Байыр) тууйбу, демир-бетон плиталар, соңга, эжиктер-биле хандырбааның уламындан Кызыл-Мажалыкта интернаттың бирги каъдының ханазын дооскаш, март айда-ла тудугну ара каапкан, аңаа турар. Хандырылганың чөгенчиин борта айтыры чугула деп бодаар мен. Апрель айда чагыг киирген дилиг материалдарының 80 хуузун, демир-бетон кылыгларының 70 хуузун, ол ышкаш соңга, эжиктер чагыгларының чамдык кезиин үк организация хүлээп албаан боор турар.

Хандырылгада четпестерни бижип олура, эрткен чылын мээң бригадамга кылдырганы үш бажың тудуун борта көргүзүкседим. Шлакблок кылыр цех үрелгеш, хана блоктары-биле хандырбайн баарга, план күүселдези берге байдалга таварышкан турган. «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынның бүдүрүлге килдизиниң начальниги Шадрин база бистиң колонна начальниги Д. К. Хомушку олар кыска хуусаада, эки шынарлыг кылганыңар дээш ылгалын артыкка төлээр бис дээш ийи аал ишти чурттаар үш бажыңны шлак-блок-биле куттуруп кылдырарга, оларны бис ийи-ле ай иштинде дооскаш, хүлээткен бис. Үк ылгалды төлевейн барганнар. Эрткен чылын бирги кварталда ийи аал ишти чурттаар беш бажыңны ажыглалга киирген бис, а бо чылын чаңгыс-даа бажыңны дужаавадывыс. Тудуп турарывыс ийи бажыңывыс болгаш интернадывыс хандырылга чогундан база кран чедишпезинден ара тургулапкан. Бригадада 29 кижи ажыл чок эреңгейлеп эгеледивис.

Бо четпестерни дүрген узуткавас болза, чыл планын коллектив күүседириниң магадылалы чок.

Шойдап-оол КҮЖҮГЕТ.
РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу.

ЧУРУКТА: Кызыл-Мажалыкта даараныылга цегиниң даараныкчызы Надежда Кармаевна Лундуп ында он чыл ажыг үеде ажылдап келген. Бригаданың кыстары-биле деңнежип, чарышка тиилекчи болуп, айлар планын күүседип турар.

Бо чылдың бирги кварталының чарыжынга база тиилекчи болган. Шевер даараныкчыга улус хөй чагыгларны киирген. Хуусаазында күүседип турда-ла, чагыглар улажып-ла турар.

Цехте ажыл-ишчилер партияның удавас болур XXVIII съездизинге алдар болдурган социалистиг чарышты калбарткан. Шалыпчы ажылдаарын бо шевер ишчи база хүлээнген.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ССРЭ-ниң Күрүнениң айыыл чок чорук комитединде

Арменияның ниити-национал шимчээшкини апрель 14-те Ереван хоорайга митинг организастаан, митингини агаар-бойдус камгалалының айтырыгларынга хамаарыштыр эрттирер деп эгезинде чарлаан турган, ынчалзажок республиканың Күрүнениң айыыл чок чорук комитедин «узуткаар» деп чөңгээлиг кыйгырыг-биле ол доозулган. Бо чылдың январьда кызыгаар шериглериниң боо-чепсек складынче дээрбечи халдаашкынның дөрт киржикчилерин тудуп хоругдааны өнчүк-чөңгээлиг кыйгырыгны үндүреринге чылдак болган. Хөй бөлүк кижилер, колдуунда аныяктар, митингиниң организакчыларының ойтур шавыышкын бербээнин ажыглап алгаш, республиканың КАК бажыңынче угландыр чорупкаш, үк бажыңның соңгаларынче даштар болгаш кывыскан факелдер октап эгелээннер. Ол бажың иштинче чаза таварып кирер дээн оралдажыышкыннар база турган. Чыылганнарның арасындан өрттендирер октар-биле боолаашкын кылган түңнелинде өрт айыылы тургустунуп келген, чырыдар ракеталар-биле боолаашкыннарны база кылган. Халдаашкын кылган кижилерниң бирээзиниң тудуп чорааны бажыңга кылган частыр чүүл чазылган түңнелинде, ол аар балыгланган болгаш эмнелгеге кээп өлген. Частыышкын болган черниң чоогунга турган уруг моораашкынга таварышкан.

Өжээтен болгаш дерзии кижилерниң кара туразында ол үүлгедиишкиннери ийи шак дургузунда үргүлчүлеп келген. Дерзии үрегдээшкинниң түңнелинде материалдыг улуг когарал болган, ынчалзажок албан чериниң бажыңынче халдакчылар кирип шыдаваан.

Комитеттиң хуу составы ол үеде халдаашкынга ойтур шавыышкынны бээринге белен бүрүн дайынчы байдалга турган. Ону кылырынга күш болгаш дайынчы чепсек-херекселдер четчир. Ынчалзажок организастаттынган өнчүк-чөңгээчилерниң арасынга таварылга болуп чыылган кижилер база хөй болганын, олар кем-буруу чок черге өлүм-чидимге таваржып болурун чекистер эки билген. Кедергей чидиглеңген ындыг байдалдың үезинде Күрүнениң айыыл чок чорук комитединиң ажылдакчылары бодамчалыг, сарыылдыг, туттунуп шыдаар чорукту илерейгилээн. Боо-чепсекти олар ажыглаваанар. Чекистерниң ындыг сарыылдыг, бодамчалыг чоруу халаптыг уржуктардан чайлаар аргазы берген.

Арменияның Күрүнениң айыыл чок чорук комитеди республиканың хамаатыларынга кыйгырыг кылган болгаш кем-буруулуг кижилерниң, хөй-ниитиниң патриоттуг шимчээшкинин ажыглаан үк кижилерниң организастааны өнчүк-чөңгээлиг үүлгедиглериниң буруу чок кижилерниң ханын төп болур, дендии айыылдыын медереп билиринче оларны кыйгырган. Ындыг хевирлиг кем-буруулуг үүлгедиглер моон соңгаар-даа шиитпирлиг ойтур шаптырган турарын, күштүг хоойлужудулгага болгаш хоойлу-дүрүмге чигези-биле дүүштүр хемчеглерни алырын республиканың Күрүнениң айыыл чок чорук комитеди медеглээн.

Массалыг корум-чурум чок болуушкуннар-биле холбаштыр кеземче херээн апрель 14-те оттурган. Истелге чоруп турар.

ССРЭ-ниң Күрүнениң айыыл чок чорук комитединиң даргазы В. А. Крючков Арменияның күрүнениң айыыл чок чорук органнарының хуу бүгү составынга дараазында кыйгырыгны чоруткан, ында мынчаар айыткан:

«Республиканың КАК-ка болгаш ооң ажылдакчыларынга удур өжээтен кижилерниң бо чылдың апрель 14-те кылганы дээрбечи халдаашкынының дугайында Ереванда дыңнадыгны ССРЭ-ниң КАК чери ханы килеңнээшкин-биле хүлээп алган. Дээрбечи халдаашкынның түңнелинде, хөй чекистерниң болгаш хоорайның чурттакчыларының амы-тыны айыылга таваржыр чыгыы турган. Республиканың девискээринге чепсектиг дээрбечи бөлүктү узуткаар талазы-биле Армян ССР-ниң Күрүнениң айыыл чок чорук комитединиң ажылдакчыларының дүрүм ёзугаар хемчеглерин өжээтен кижилер чылдак кылдыр ажыглаан.

«Демократияның талалакчылары, чоннуң камгалакчылары» кылдыр боттарын адаттынган кем-буруулуг өжээтен кижилерниң нүгүлчүзүн, оларның хөделиишкиннериниң айыылдыын Арменияга сөөлгү ол болуушкуннар база катап тодаргай сойгалап илереткен.

Комитеттиң бажыңынче халдаашкын үезинде Арменияның чекистериниң көргүскени шиитпирлиг болгаш эрес-шыдамыккай чоруун бедик-биле үнелеп турар бис. Кедергей нарын байдалдың үезинде бүгү удуртукчу болгаш оперативтиг составтың шын хөделгени олар моон соңгаар-даа Конституцияда айыткан бодунуң хамааты хүлээлгезин чайгылыш чокка күүседип шыдаарын бадыткаан-дыр.

Армян ССР-ниң Күрүнениң айыыл чок чорук комитединиң бажыңының чанынга болдунган дуржок үүлгедиглер-биле холбаштыр оттурган кеземче херээ кыска хуусаада эң-не ханызы-биле истеттинген турар болгаш буруулуг кижилер хоойлу ёзугаар кеземчениң шыңгыы харысалгазын хүлээр кылдыр эргежок чугула бүгү-ле чүүлдерни ССРЭ-ниң Күрүнениң айыыл чок чорук комитеди бодунуң талазындан кылыр апаар. Арменияның Күрүнениң айыыл чок чорук комитединиң ажылдакчылары бодунуң албан хүлээлгезин күүседир талазы-биле оларга дуза чедирериниң дүрген хемчеглерин ССРЭ-ниң КАК ап чорудар».

МОСКВАДАН ЧОРУПКАН

ССРЭ-ниң Президентизиниң чалааны ёзугаар бистиң чуртувуска келген Польша Республиканың Президентизи Войцех Ярузельскийниң аян-чоруунуң албан ёзузунуң кезээ апрель 14-те доозулган. Польшадан келген аалчыны удээриниң ёзулалы Кремльдиң Улуг ордузунуң Георгий залынга болган.

ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачев болгаш ооң кадайы олар Польша Республиканың Президентизи В. Ярузельский-биле болгаш ооң кадайы-биле байырлашкан.

• • •

Внуково аэродромга Польшаның болгаш ССРЭ-ниң күрүне туктарын көдүрген.

В. Ярузельскийни ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Даргазы А. И. Лукьянов, албанның өске-даа кижилери удээн.

Польшаның Президентизи Москвадан Смоленскиже чорупкан.

(СЭТА).

Төрээн чуртувуста

ИРКУТСК. Чаа концерт программазын «Хөглүг орус кежээлер» деп адаан. Концерттиң баштайгы көргүзүү Ангарада Иркутск хоорайга болган. Архитектураның кайгамчык чараш тураскаалынга — төөгүнүң улуг бажыңынга Петр Чайковскийниң, Сергей Рахманиновтуң хөгжүм чогаалдарының аялгалары, Николай Рубцовтуң, Василий Федоровтуң, өске-даа композиторларның болгаш шүлүкчүлерниң солун чогаалдары дыңналып турган. Концерт кежээлеринге Иркутск филармониязының артистери, бот-тывынгыр театр болгаш ыры коллективтери, областың чогаалчылар организациязының кежигүннери киржип турар.

КАЗАНЬ. «Салават күпере» («Челээш») деп чаа журналды татар дыл кырынга парлап эгелээн. Чаа журналдың баштайгы үндүрүлгезин Казань хоорайның солуннар, журналдар садар черлеринде тарадып эгелээн. Журналды аныяктарга бараалгаткан. Ону совет-финн каттышкан «Поинт» деп полиграфия бүдүрүлгези бодунуң акша-хөреңгилериниң күзели-биле парлап турар. Бедик шынарлыг саазынны Финляндияның «Лохья» деп фирмазы чорудуп берип турар.

(СЭТА).

ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ

Апрель 29-туң воскресеньеде дыштаныр хүнүн апрель 30-де понедельникче көжүрерин, а 1990 чылдың апрель 28-те субботаны ажыл хүнү кылдыр санаарын, ажылдаан ол хүннү өске хүнде дыштанылга хүнү болдурарын азы ажылдааны дээш күштүг хоойлужудулгага дүүштүр төлевирин тыпсырын ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели шиитпирлээн. Ажылдакчы кижиниң күзээнин ёзугаар чыл бүрүде шөлээге төлевирлиг кылдыр ол хүннү киир санаарын база чөпшээрээн.

«ШЫННЫҢ» НОМЧУКЧУЛАРЫНГА

Бо чылдың апрель 12-де үнген «Шынга» РСФСР-ниң Хамаарышпас Профэвилелдер Федерациязының организастыг тургузуунуң болгаш ажыл-чорудулгазының кол принциптерин парлаан болгай. Үк Федерация ам каш ай болгаш ажылын уламчылаар съездизинге ону чугаалажып көөрү-биле киирер. Ынчангаш эргим номчукчулар, Россияның Хамаарышпас Профэвилелдер Федерациязының кол принциптеринге хамаарыштыр санал-оналдарыңарны профэвилелдерниң Тыва область чөвүлелинче бижип чорударыңарны, азы 2-11-51 дугаарлыг телефонче долгаарыңарны дилеп тур бис.

Саналдар дээш четтиргенивисти баш бурунгаар илергейледивис.

Профэвилчөвүлел.

ХООРКОМГА ЧААРТЫКЧЫ КӨРҮШ ХЕРЕК

Партияның XXVIII хоорай конференциязындан

Конференциязының хүн айтырыын безин бадыладырда элээн маргыжыышкыннар, тодарадыышкыннар тургулааны партия эге организацияларының конференцияже кол нургулайында идепкейлиг коммунистерни делегаттар кылдыр соңгааның херечизи болган. Ооң-биле чергелештир бот-боттарын дыңнажырынга, хүндүлежиринге, партийжи этиканы сагыыр кылдыр өөредиринге хоорайның коммунистеринге ам-даа чаңгыс эвес удааның отчёттуг үези негеттинер дээрзи база иле болду. Конференцияның ажылының үезинде чүнү чок болган дээр: маргыжыышкыннар, изигленишкиннер, угаангыр болурунче кыйгылар, сагыш-сеткилди үзе хирээлээр четкен аар бодалын чугаалаар дээн кижини делегаттарның деткивейн, алыш часкаашкыннары-биле доза шапкан оралдажыышкыннары, чамдык коммунистерниң чүгле бодун бодап, билип турар саналын делегаттарга албадаар сагыштыы, өскелериниң саналын херексевези, буруудадыышкыннар, хандыр бодавайн, анаа хей алгырары, каразыышкыннар, суг чугаа... Шак мындыг байдал бодалдарның хөй хевирлиин көргүзүп турза-даа, маргыжыышкын культуразы, этика, хүндүлежилге деп билиишкиннер бар дээрзин утпайн, ол чокта коллективтиг шиитпирлер үндүрүп алыры нарыыдай бээрин билзе чогуур.

Отчёттуг үе дургузунда СЭКП хооркомунуң кылып чоруткан ажыл-херектериниң дугайында илеткелди ооң бирги секретары Б. П. Свинцов кылган. Хоорком 9 пленуму, 29 бюро хуралын эрттирген, хоорком кежигүннериниң хөй кезии хоорайның партийжи амыдыралын идепкейжидер херекке улуг үлүүн киирип турза-даа, чамдыызы идепкей чок болган.

Мурнунда конференцияга 68 хоорком кежигүннерин болгаш 10 кандидатты соңгаан. Оларны үш доктаамал комиссияга чарган: оргпартажылдың, идеология айтырыгларын база хоорайның социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң талазы-биле партийжи удуртулганы харыылаар кылдыр. Бодунуң даалгазынга ёзулуг ак сеткилдиг болган хоорком кежигүннериниң аттарын адаары чугула: ол С. Д. Моломдай, Л. А. Преображенская, Н. М. Кара-оол, М. Н. Ступина, В. О. Домур-оол, В. Н. Кочетков, О. Ч. Ондар, В. А. Акимов олар-дыр. Хоорком кежигүнү мен деп чүүлдү уттуп алган чоруп турарлар база бар, чижээ, Ю. П. Будилин (бажың тудар комбинат), Б. Н. Шеховцев (АТБ-1), С. Д. Сарыглар (Чер ажылдары ТЭ), В. А. Кудряшов («Тыва суг мелиорация» каттыжыышкынның автобаазазы). Ындыг тоомча чок кежигүннер идип үндүрүп турар эге организациялар харысалганы боттары чүктезе чогуур.

Хооркомнуң эге организацияларже чорудуп олурар доктаал-саавырларының саны кызырылган, коммунистер-биле дорт харылзаа болур телефон-биле чугаалажыышкыннарның хевирин организастаан. Ылаңгыя диалог ажылдың кол хевири апар чыдар. Хоорайда багай эвес ажылдап турар эге организацияларга «Тыва суг мелиорация» каттыжыышкынының (секретары Г. А. Смирнов), рестипография (В. И. Попова), Кадык камгалалының министерствозу (С. Д. Моломдай), ТЭ-48 (Н. П. Соломатова), Респотребсоюз (К. Б. Допчук), АТБ-2 (Н. Н. Гапоненко), № 2 школа (Д. Д. Ондар) хамааржыр. Ооң-биле чергелештир партия хуралдарынче коммунистерниң келириниң багайында чамдык хуралдарны кожүрүп-даа турар. АТБ-1 (секретары Е. М. Сухоносов), АТБ-3 (А. Г. Фомичев), «Кызылагропромтранс-2» (В. И. Петеримов) дээн ышкаш организациялар дөңгүп-дангып чартыы чыглып келирге хуралдап турар. Партия хуралы дээрге кижизидилгениң, негелделиг чоруктуң, партийжи туруштуң кичээли болур ужурлуг. Мындыг хамаарылга турда, ол дугайында канчап чугаалаарыл?

Партияга хүлээп алыышкынның айтырыы сөөлгү үеде чидигленип турар. Мурнуку хуваалда принцивин ап каган, ынчангаш ам партияже кирип турарлар дээрге, бергелерни дорт билип турар, идейлиг бүзүрели бедик кижилер-дир. Эрткен чылын 54 кижини кандидатка хүлээп алган, ол 1988 чылда киргеннерден 32 кижи эвээш. Ажылчыннарның үлүү кудулаан, чүгле 18 хуу.

1989 чылда 196 коммунистерниң хуу херээн көрген, бо сан Уставты хажыдып, партийжи этиканы, мозу-шынарны үреп турарларның эвээжевээнин көргүзүп турар. Арагалаашкын дээш 32 кижи партиядан үндүрткен, 29 кижи шыңгыы доңгулдалыг, оларның 12-зи удуртукчулар, специалистер, интеллигенцияның өске-даа төлээлери.

Хууда билдириишкин бижээш, эрткен чылын 77 кижи партиядан эки тура-биле үнген, а бо чылдың үш айында — 19 кижи. Оларның хөй кезии берге үеде аайын тыппайн барган, парлалганың арыннарындан партияже куттулган шүгүмчүлелдиң салдарынга алыскан кижилер болуп турар, а чамдыктары шагда-ла партияга сонуургалын чидирген, өскелери — чурум үрээш, партийжи харысалгадан чайлап алырын бодаан кижилер болуп турар. Пенсионерлерниң арасында партиядан чоруп турарлар эвээш эвес. Партия учётундан ушта кактырбайн, олчаан «чиле» бергеннерниң саны — 37. Моон безин партия организацияларының боттарының коммунистеринге кичээнгейи чогу көстүп турар. Партиядан бөлүү-биле үнериниң фактылары кичээндирер ужурлуг. Ындыг чүүлдер эрткен чылын «Тыва автоорук» тудуг-монтаж эргелелинге, хамааты камгалал штавынга. Кадык камгалал министерствозунуң автобаазазынга турган, ол ышкаш ИХМ-ниң килдис начальниги турган үш подполковник хары угда партиядан үнүп чоруй барган.

Партия хооркомунуң ажылында четпестерни моон-даа хөйнү маңаа киирип болур. Хооркомнуң ажылын конференцияның делегаттары канчаар үнелеп турарыл? Аңаа 27 кижи санал берген. Кандыг-даа бодалдыг, саналдыг кижи турар, ынчангаш оларның конференцияга бердинген саналдарның чамдык кезииниң кол утказын, угланыышкыннарын бистиң номчукчуларывыска дамчыдар-дыр бис.

Г. В. Беспалов, машзаводтуң партия организациязындан: Илеткелде ниити сөстер хөй-дүр. Хооркомнуң структуразының талазы-биле Волгоград обкомунуң багай эвес дуржулгазы бар болгай, ону өөренип көөрү артык эвес. Хоорком — кабинеттен саазыннар үлеп олурар чер эвес-тир.

З. Н. Степанова, ажаалга банкызы: Партия эге организацияларынга бот-тускайлан чорукту берген дээр-дир силер — кайыл ол ынчаш? Ону бис көрбейн турар бис. Бистиң организациявыстың бир коммунисти ажыл үзүп, чурум үрээни дээш партиядан үндүрген шиитпирин хоорком дедир эгидип берген, ол ам-даа ажылдап чоруп турар. Шупту чүвени партия эге организациязы боду шиитпирлээр ужурлуг.

П. В. Кирдеев, тудуг банкызы: Партия хооркомунуң ролю чүге куду болганыл дээрзи илеткелде тодараттынмаан. Эрги ёзу-биле ажылдап турарывысты бөдүүн коммунистерниң ажыл-херектерден аңгыланганы тодаргай көргүзүп турар. Бо залда олурар улус шупту деӊ эргелиг делегаттар-дыр бис. Ынчалза-даа оларның ат-бажын адаарда, ыяап-ла коммунистерниң албан-дужаалы-биле холбаштырары чиктиг. Үк делегат чеже-даа начальник болза, ол кайы-бир партия организациязындан бээр соңгуткан болгай. Ол ышкаш СЭКП-ниң XXVIII съездизинге баар делегаттарны болгаш хооркомнуң секретарьларын партийжи соңгулда округтарын тургускаш, ол ёзугаар соңгууру кончуг чугула.

А. Д. Монгуш, Кызыл хоорүүском: Партия хооркомунуң ажылында чедир көрбейн турар чүүлдер, четпестер хөй дээрзин мындыг чижектер-биле бадыткап болур мен: хоорайның социал-экономиктиг байдалын көдүреринге удуртукчу коммунистер кончуг сула киржилгелиг. Олардан негелдени хоорком кудулаткан болгаш ажыы-биле күш четпейн турар. Оларның хөй кезии боттарының ведомстволарының сонуургалдарын камгалап, бодунуң дужун харап олурар. Ынчангаш удуртукчу коммунистерден дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринге, хоорайны долгандыр агрокуржаг кылырынга дыргак каразы-даа хире үлүүн киирбейн турарлар хөй. Экономиктиг сандаралды кылгаш, удуртукчу коммунистерден кым хууда харысалгага онаашканыл? Тус черниң коммунистери-биле сүмелешпейн чыда, өскээртен кадрлар эккеп турар, оларның херек кырында ажылга хамаарылгазы кандыгыл деп чүвени кым анализтеп көргенил?

Е. Я. Баринов, шериг кезээниң парторганизациязындан: Чедир көрбээн четпестерниң чылдагааны чүдел? Ону илеткелден билип алыры берге болду: хөй кезиинде фактыларны чүгле адап, санап каан, а ханы анализ чок. Коммунистерниң ажыл-херектерге ёзулуг салдар чедиреринин кандыг оруктар, хевирлер-биле чедип ап болурул? Ол дугайында хоорком өөренип көрбейн турар. Аңаа политологтар, социологтар, эксперттер дээн ышкаш тускай мергежилдиг кижилер кончуг херек. Ынчангаш аңаа социология килдизин тургузар дээни кончуг чөптүг. Илеткелде диалогту ажылдың эки хевири кылдыр адады, ол харын бир базым бурунгаарлаашкын болуп болур-ла ыйнаан. Ынчалза-даа ооң соонда канчаарыл? Кандыг эптиг хевирлер-биле салдынган сорулгаларны чедип ап болурул? Ол дугайында ажык чугаа болур ужурлуг. Илеткелде удуртур черлерге бүгү нацияларның төлээлелгезин көрүп тургаш, кадрларны олуртур дээн-дир. Ол шын бе? Партияга кижиниң националы хамаарылга чок болгай. Хооркомнуң ажылынга кандыг үнелел берип болурул? Бистер, коммунистер хооркомну кайы хире ажылдадып турган болдур бис, ол ынчаар ажылдаан, а бис ону багай ажылдаткан бис.

Ю. Л. Аранчын, ТДЛТЭШИ-ниң парторганизациязындан: Амгы үеде партияны шүгүмчүлээри барык буянныг апарган чыгыы чүве болгай. Бистер, коммунистер аңаа чаңгыс эп-биле принципиалдыг харыыны берип болур бис. Литвада болуушкуннарны Тывага хамаарыштырар сагыштыглар база бар. Ол частырыг-дыр. Бариновтуң саналында «партияда национал хамаарылга чок» дээнинге чөпшээрежип шыдавас-тыр мен. Амгы үеде национал культураны көдүрери чугула сорулгаларның бирээзи болгай. Хоорком эрткен чылдың мартта эртем талазы-биле шиитпирлер хүлээп алган, ооң чаңгызы-даа күүсеттинмээн.

И. Т. Комбу, № 3 бүдүрүлге-ажыглал-чуртталга участогу: Кызыл хоорайга бойдус дыштанылга паркы ышкаш чайгаар бүткен, чараш, кайгамчык белекти халас өргээн-дир. А ону ажыглап турарывыс кандыг ийик? Боже хоорком көңгүс кичээнгей салбайн турар. Аныяктарның дыштаныр, маргыжар, ажыл чорудар чери хоорайда чок. Радио, телевидение бисте эде тургустунмаан, канчаар танмалаттынып калган болдур, ынчаар туруп берген. Коммунистер бичии ымырааны

(Төнчүзү 2-ги арында).

ХООРКОМГА ЧААРТЫКЧЫ КӨРҮШ ХЕРЕК

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

чаанга чедир хөөредир чорук бар. Национал кадрларны деткивес болза ам канчаарыл? Демги санал берикчизи шын эвес чүве чугаалаан.

К. С. Кужугет, ССРЭ-ниң ЭА-зының Сибирь салбырының Тывада комплекстиг килдизи: Бариновту тапыыр мен. Оон-биле чаңгыс эвес удаа чугаалажып турган бис. Ооң национал айтырыгга хамаарылгазы кончуг эки кижи, улус ону соора билди ышкаш. Хоорkомнуң ажылында байдалды сегидер дээш чүткүлдер бар, чижээ, В. Оскал-оол баштадыр идеология бөлүүнүң ажылы демдеглексенчиг. Ооң-биле кады хоорkом чаа тургустунуп турар хөй-ниити шимчээшкиннер — «Тураскаал» ниитилели, Тываның интершимчээшкини, «Дамырак» каттыжыышкыны-биле кады ажылдажылганың ажык чугаазын чорутпаан. Ол ышкаш хоорайның угаан-бодал, эртем курлавырын чедир ажыглавайн турар. «Тувинская правда», «Шын» солуннар интершимчээшкинниң уставын, программазын парлаарындан ойталаан, ооң орнунга интершимчээшкинниң адын баксырадып турар материалдарга арыннарын ажыдып берип турган. «Тываның аныяктары» харын бисти парлап үндүрген. «Шын», «Тувинская правда» солуннарны СЭКП обкомунуң органы эвес, а партияның область организациязының органы кылдыр эде көөрүнүң айтырыын партияның область конференциязынга чугаалажып көөр кылдыр шиитпирге киирип алза кандыгыл?

В. А. Петренко, башкы институдунуң парторганизациязындан: Хоорkом кежигүннеринге колдуунда албан-дужаалдыг кижилер сонгудуп турган, ынчангаш хоорkом биле аппарат ылгашпас апарган. Бис мында көзек улус хоорkомнуң орнунга секретарьлар чөвүлелин тургузарын саналдап тур бис. Ол ышкаш партияның область конференциязын СЭКП-ниң XXVIII съезиниң бетинде эрттирзе эки.

Г. А. Смирнов, «Тыва суг мелиорация» каттыжыышкыны: Бот-боттарывыска чүве чугаалаттырбайн, дүй часкап, чанарынче далажырывыс кончуг чараш эвес. Конференцияга таптыг чугаалажып албайн, кажан чугаалажыр бис? Хоорkом кежигүннерин сонгуурун эге организацияларга бүрүн-биле бүзүрээн болгай. Кандыг кижилерни боттарывыс ынаар сонгуп алган болдур бис, ындыг шынарлыг хоорkомну алыр бис. «Тувинская правда» солунга иштики хуудус азы тускай солун чок болур болза, бистиң бүгү идеологтуг ажылывыс чер-даа албас дег бодаар мен.

В. А. Подругин, хоорайның улусчу контроль комитеди: Хоорkомнуң ажылында тодаргай уг-шиглер чок, ол чүнү-даа хаара тудуп алгаш, чүге-даа орта күш четпейн турар. Ол боду ажылынга чурумну тургусса эки, чижээ, пленумну кажан чыылдырарыл, бюрону кажан эрттирерил... Хоорkом аппаратының ролю дээрге-ле эге организация бүрүзүнге билдилиг ёзу-биле дуза чедирери, ону хөделдирери болур.

Игорь Стрелов, ВЛКСМ хоорkому: Аныяктарда шиитпирлеттинмээн айтырыглар эндерик. Партия болгаш комсомол деңге ажылдаар ужурлуг. Аныяктарның чурттталга комплекизин, кооперативтер тургузар дээривиске шаптыктаашкыннар хөй. Сөөлгү үеде 26 комсомол организациязы шуут дүшкен.

В. А. Асонычев, «Тыва автотранс» каттыжыышкыны: Хоорkомну дүжүрүп алгаш, чүнү чедип алыр бис? Чүгле бодувустуң партия организациявысты күш чок болдурар — ол-ла-дыр.

Д. Л. Тинмей, Кызыл хоорkүүском: Мени долгандыр меге буруудалыышкыннар, шынчы эвес, чөптүг эвес чүүлдерни организастажырынга В. В. Рогило идепкейлиг болуп турар. Хоорkомнуң талазындан коммунист кижиге деткимче, дуза чок-тур.

Ф. Н. Забрева, № 11 школа: Чаңгыс партияда ажывиске ынчаар эпчок хамаарылгалыг болурувус шуут-ла ыядынчыг-дыр. Бүгү шүгүмчүлелди чаңгыс эжикче киир каапкаш, коммунистер боттарывыс апыг кылаштажып үне бээр бис бе? Партияже бүгү хир-чам, чут чаштап турда, анаа көрүп олурар-дыр бис. Ол меңээ аарышкылыг-дыр.

К. Б. Салчак, башкы институду: Тускай партия ажылдакчыларын белеткээри чугула. Бөгүн оларның хөй кезии башкылар, специалистер болгай. Олар профессионал политиктер эвес болгаш, берге үеде аңгадай бээр.

Г. Ч. Ширшин, СЭКП обкому: Бөдүүн эвес үеде чурттап турар бис. Ниитилелде политиктиг байдал чаңгыс аай эвес. Бөгүнгү саналдар аңгы-аңгы болза-даа, конференция үеге үннештир эртип тур. Эде тургустунуушкунуң үндезинниинге партияның бодунуң ындыындан чаартылары кончуг чугула: чүгле даштыкы хевирин, тургузуун өскертип каар эвес, а бүгү талалыг чаартылга херек. Чүнү ажылдың активинче ап болурул, чүнү арга-хевирлериниң эргилзэни-биле чайладып кааптарыл деп чүүлдү кичээнгейлиг көөрү артык эвес. Тургустунган чүве бүрүзүн оруктан чүүй шаап каапкаш, бурунгаарлаары болдунмас. Хамык ужур хоорkомну дүжүрерин-ле, структуразын эде тургузарында, санын кызырарында эвес, а ооң ажылының ужур-утказын, методтарын чаартырын, кижиге эки чүүлдерни кылырының безин сорулгаларын чедип алырының оруктарын, арга-хевирлерин сайзырангайжыдып бурунгаарладырынга, хоорkом партия организациялары-биле ажылдың хевирлерин ам-даа тып албаан деп шүгүмчүлээн саналдакчыларның бодалы шын.

С. Л. Оюн, хөгжүм-шии театры: Илеткелде литература, уран чүүл дугайында чаңгыс-даа сөс чок болган. Моон безин культура, уран чүүлге кандыг хамаарылгалыывыс көстүп турар.

Э. С. Ооржак, 48 дугаар тудуг эргелели: Чурттаар чер үлелгезиниң чөптүг эвезинче хоорkом кичээнгей салбайн турар. Партияга бүзүрел мындыг чүүлдерден ыщкындырып эгелээр.

Ю. С. Путинцев, хоорkүүском: 11 хоорай программазын ажылдап кылган бис. Ону күүседириниң үези кээрге, хөй-ле шүгүмчүлекчилер ону кылырын билбес, читкилей бээр. Чугаа хөй, а үүле-херек эвээш дээрзинге партия хоорkому база буруулуг.

• • •

Конференцияга бердинген саналдарның хөй кезии ажылды сегидип алырынче, ажыктыг бодал, санал солчулгазынче угланган. Ындазажок чеже-даа чаагай болза, сөстерин ажыл-херекте шилчитпес болза, олар анаа сүг чугаа болуп артып каар. Чаартыкчы, тывызык, ажыл-херекчи өзүну ылаптыг-ла шимчедикчи күш болдургаш, бир савадан өскезинче аай-дедир кударга-даа, сүг болуп хевээр артып каар хоозун чугаадан уштунгаш, ажылче шымнып үе келгенин конференцияга билдинген.

(Конференция апрель 18-те уламчылаар, ооң түңнелдерин солуннарга парлаар).

Надежда ЭРГЕП.
(«Шынның» корр.).

XXVIII съезд: саналдар, бодалдар, шүгүмчүлелдер, сүмелер

МЭЭҢ ХУУДА САНАЛЫМ

Партияның XXVIII съездизинге **СЭКП ТК-ның Платформазының болгаш СЭКП-ниң чаа Уставының** төлевилелин улуг кичээнгей-биле номчуп таныштым. Ынчангаш, бир-тээ коммунист кижи болганымда маңаа хамаарыштыр бодумнуң хууда санал-оналымны киирер бодай-дыр мен. СЭКП-ниң чаа Уставының төлевилелиниң бирги кезээниң «СЭКП-ге кежигүн болуру» деп эгеде дес-дараалаан чүүлдерниң эгезинде мынча дээн: «Партияның Программазын болгаш Уставын хүлээп көөр, ооң организацияларының бирээзинде ажылдап турар, кежигүн дадывырын төлээр ССРЭ-ниң 18 хар четкен кандыг-даа хамаатыны СЭКП-ниң кежигүнү боол болур» дээн. А ол-ла чүүлдүң ушку дугаарында мынчаар тайылбырлаан: СЭКП кежигүнү болза, партияның ниитилелге авангардчы туруштарын хандырар дээш демисежир, ооң политиктиг угланыышкынын күш-ажылчы коллективтерге болгаш чонунуң ортузунга, күрүне, кооператив, хөй-ниити организацияларынга чайгылыш чокка чорудар, партийжи шиитпирлерни күүседир, коммунистиг идеяларны камгалаар болгаш пропагандылаар, хоойлу-дүрүмнү болгаш хөй-ниити моралының нормаларын чайгылыш чокка сагыырының үлегерин көргүзер хүлээлгелиг деп айыткан. Амыдыралдан алгаш көөр болза, 18 харлыг аныяк оол-даа, кыс-даа он класс безин доосказак назылыг, а бир эвес аныяк оолдарга хамаарыштырар болза, Совет Армияга шериг херээ безин эрттирип четтикпээн аныяк кижилер-дир. Ындыг хып дээн аныяк, амыдыралдың берге оруктарын көрбээн кижилер партияның ниитилелге авангардтыг туруштарын хандырар дээш демиселди чорудуп шыдаар бе, кандыгыл деп айтырыг мени хөлзедип кээр-дир. Мен ССРЭ-ниң шупту 18 хар четкен аныяктарынга хамаарыштыр чугаалавайн тур мен. Мынчангаш мээң саналым партияга киреrде, амгы бо хүннерде күштүг болуп турар СЭКП-ниң Уставынга көрдүнген чүүлдерни хевээр арттырары эргежок деп бодалдыг мен. СЭКП-ниң XXVII съездизинге хүлээп алган Уставында партияга кирер дээн кижи үш коммунистерниң рекомендациязы азы ВЛКСМ таварыштыр бир чыл кандидаттап кирерин айыткан болгай. А СЭКП-ниң чаа Уставының төлевилелинде ол дугайында шуут чугаа болбайн турар. Ону канчаар билирил? СЭКП-ниң Уставында ол чүүлдер күштүг дээни ол бе? Билдинмес. Мээң саналым, Уставта аңаа хамаарышкан **чүүлдерни күштүг кылдыр хевээр арттырар.**

СЭКП-ниң 40 чылдан эвээш эвес стажтыг кежигүн, нериңге ооң партияга үр үеде идепкейлиг ажылдааның барымдаалап көрбүшаан, партия эге организациязының шиитпирин, партия райкомунуң, хоорkомунуң бадылаанын ёзугаар «СЭКП-ниң хоочуну» хүндүлүт атты тыпсыр дээнин деткиир мен. Партияның эге организациялары деп эгениң чээрби дугаарында: оларның ажыл-чорудулгазын хостаттырган ажылдакчыларны тургузарын киириштирбишаан, акшаландырары-биле кежигүн дадывырындан кирген хөреңгиниң ниити түңүнүң 50 хуузу чедир хемчээлин бодунга арттырып алыр эргени партия эге организацияларынга тыпсыр дээни черле чөптүг. Ону база чаа Уставка киирер деп саналым бо. 1990 чылдың марттың 30-де «Шында» партияның болгаш күш-ажылдың хоочуну, ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң кежигүнү Кимм-оол Хертектиң «Деткип, каттыжар мен» деп чүүлүн улуг сонуургал-биле номчудум. Ооң ында киирген саналдары-биле колдуунда каттыжар мен. Ынчалзажок Кимм-оол Хертектиң партия Тыва обкомунуң херээженнер ортузунга ажыл чорудар секторну болгаш партия райкомнарының чанында херээженнер килдистерин дүжүргеш, ындыг килдистерни Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинге, райхоорkүүскомнарга тургускаш, ажыл-агыйжы ажылдарны чорутса кандыгыл деп саналынга чөпшээрешпес-тир мен.

Чылдагааны: бир эвес Тываның төөгүзүнден алыр болза ТАРН Төп Комитединиң шиитпири ёзугаар херээженнер килдизи турган. Аңаа дүүштүр хоорkом, райкомнарга херээженнер килдистери турган. Ол килдистер херээжен чон ортузунга политмассалыг ажыл чорудар талазы-биле улуг ажылдарны кылып келгенин билир бис. Эң ылангыя амгы үеде аныяк-өскеннер ортузунга (херээжен чоннуң) ук ажылдарны бедик деңнелге чорудары кажангызындандаа артык негеп келгенде, ол килдистерни кызырары эрте деп бодаар мен. Мооң-биле чергелештир Советтер ажылдакчыларының алыр акша-шалыңы партия болгаш чазактың сөөлгү доктаалынга дүүштүр каш дакпыр улгаткан болгай. Чоокта чаа Межегей көдээ Совединиң күүскомунуң даргазы-биле, чугаа кадында ооң шалыңы барык-ла 500 рубль чедип турарын эскерген ийик мен. Маңаа хамаарыштыр мээң хууда саналым мындыг: Мен бодумнуң ажыл-чорудулгамның үезинде, СЭКП Тыва обкомунуң партийжи-организастыг ажылдар чорудар килдизиниң инструкторунга барык-ла 12 чыл иштинде ажылдаан мен. Партия кежигүнүнге кижилерни киирип алыры, коммунистиң хууда херээн көөрүн-даа, СЭКП хоорkомунуң, райкомнарының оргкилдистери кылыр. Ону бюрога азы секретариатка-даа көөрүн ол килдистер белеткээр чүве болгай. Ынчап кээрге, каш чыл бурунгаар партия хоорkомунуң, райкомнарының чанында партия комиссияларын тургусканы шуут артык деп бодаар мен. А ооң даргазы база ай санында 500 ажыг рубльди ап олурар. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, партия хоорkомунуң, райкомнарының партийжи-организастыг, кадр айтырыглары харыылаар килдизиниң эргелекчизинден аңгыда, ийи-үш инструкторлары безин бар апарганы чажыт эвес-ле болгай. Ынчангаш партия хоорkом, райкомнарының чанында парткомиссияны дүжүрери эргежок чугула. Чуртта шак ындыг комиссиялар дээш партия шугуму-биле көрдүнген акшаларны чоңга, партияга ажыктыг кылдыр ажыглаары эки боор. Ынчангаш мээң база бир саналым: улуг-улуг үлетпүр, тудуг, транспорт, дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринде партия эге организацияларының хостатпаан, шалың албайн турар секретарьларын шалыңныг кылдыр тургузар. Оларга төлээр шалыңны партия хоорkому, райкомнарының парткомиссия даргаларының ап турган шалыңы-биле дуглаар. Кажан шалыңныг апарган коммунистиң негелдези бодунга, коммунистерге-даа бедиири билдингир болгай. Мээң бодалым-биле алырга, Кызылда күрүнениң башкы институду, башкы училищези, Красноярскиниң Кызылда көдээ ажыл-агый болгаш политехниктиг институттарының филиалдары, уран чүүл, медицина училищелери, Тыва АССР-ниң Телевидение болгаш радио дамчыдылга талазы-биле күрүне комитеди, көдээ ажыл-агый техникуму, аэропорт, тудуг кезектер комбинады болгаш өске-даа хөй кижилиг коллективтер маңаа хамааржыр ийик. База бир саналым: партия эге организация секретарындан эгелээш, СЭКП Төп Комитединиң секретарьлары, чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, партияның удуртур ажылдакчыларын албан-дужаалга сонгуурда чүгле чажыт бадылаашкын-биле сонгуурун СЭКП-ниң чаа Уставынга дүрүмчүдүп киирери чугула.

Иван КЕЛИК-СЕНГИ,
1956 чылдан бээр партия кежигүнү.

МӨЗҮНҮ ЫШКЫНМАС

Шериг соонда өгленип, колхозка инек кадарып киргенимден бээр үжен ажыг чылдар эрти. Ол-ла ажылымда ажылдавышаан, ол-ла черимде, каш чыл мурнунда чаа бажыңче көшкен дээрден башка, чурттавышаан мен. Ынча үениң иштинде эдержип келген эш-өөрүмнү, солчуп келген онон даргаларымны, өзүп келген аңы-төлдү эки билир мен. Кымны-даа менден айтырар болзуңарза, төөгүп бээр мен. Чамдык четпестер, частырыглар болгаш эндеглер ийи-чаңгыс, ындахаая тургулаан, харын. А ам канчап бардывыс? Ылаңгыя аныяк-өскен аан. Бо-ла, херек үүлгеткен, уптаан, оорлаан, хунаан, күштээн болгулаар. Сөөлгү үеде кем-херек үүлгедир, уптаар, хунаар, оорлаар дээш янзы-бүрү үүлгедиглер-ле көвүдээн. Хулиганнар, уптекчилер, оорлар, дээрбечилер кымның-даа мурнунга тура дүшпестирлер.

Ава. Авай. Оларже кижи мези аннып туржук, удур аас ажарын канчап диттир чүвел? Чогаалчыларывыс ол дугайын солуннарга-даа бижидилер.

Чок-ла болза кижини өлүрген, ооң эт-севин уптеп хунаап, оорлаан болур. Чүл бо ынчаш? Бичии кыстың арны-бажын-даа бритвалаар. Кижи дээрге — бедик мергежилдиг амытан болганда, кижизиг мөзү кезээде ооң-биле кады чоруур ышкажыл.

Делегейде эң-не эки состер кымның дугайындал? Эң-не хөй ыры, эң-не хөй шүлүк, эң-не хөй чогаал кымга бараалгаттынганыл? «Аңгыр-оолдуң тоожузу», хайыралыг «Хайыраан ботту» катап көрүңер. Аваларны ырлажыңар, аваларны мактаңар, йөрээңер. Мен уругларым авазын бүгү назынымда хүндүлеп келген мен. Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны аттың эдилекчизи кижи, Дерзиг-Аксының Чолдак Степаның билир силер ооң үш чалчазының бирээзиниң уруу чүве. Ам бисте чалчалар амыдыралындан чүү-даа артпаан — кылыр иштиг, хырнынга ей малдыг, алдар-аттыг, ажы-төлдүг чурттап чор бис.

Аныяктар чыыштарынга, комсомолчулар хуралдарынга болгаш школачыларга бо-ла баар-дыр мен. Барган саныымга чагыг сөс, санал-бодал бээри чаңчыл болган. Ам солун арнындан чугаалап тур мен: «Аваларга болчуңар, ат-алдарыңар бодаңар! Херээжен кижини хүндүлеңер, черле кандыг-даа херек үүлгедиглерни болдурбаңар!».

Держу КАРМА.
Тыва АССР-ниң аныяктарының алдарлыг дагдыныкчызы, Мерген сүт-бараан фермазының кадарчызы.

«АТЛАНТ»

Москва чоогунуң аэродромнарының бирээзинге ВМ-Т «Атлант» деп самолёттуң ээлчеглиг шенелде ужудуушкунун кылган. Ону машина тудуушкунунуң В. М. Мясищев аттыг шенелде бүдүрүлгезинге чогаадып тургускан. Шенекчи-ужудукчулар корабльдиң командири Н. Н. Генералов, ийиги ужудукчу А. П. Кучеренко, ССРЭ-ниң алдарлыг шенекчи-ужудукчузу, штурман А. П. Ватропин, алдарлыг шенекчи-штурман С. Н. Соколов, борт-радист Е. А. Родионов, шенекчи бортинженер А. Е. Макаренко составтыг экипаж самолёттуң даштында азып каан чүъктүг ужудуушкун байдалдарын шенеп ужуткан. «Атлант» «Энергия-Буран» космос системазының «Энергия» деп чедирикчи ракетазының блогун чедирерин чедиишкинниг боттандырган.

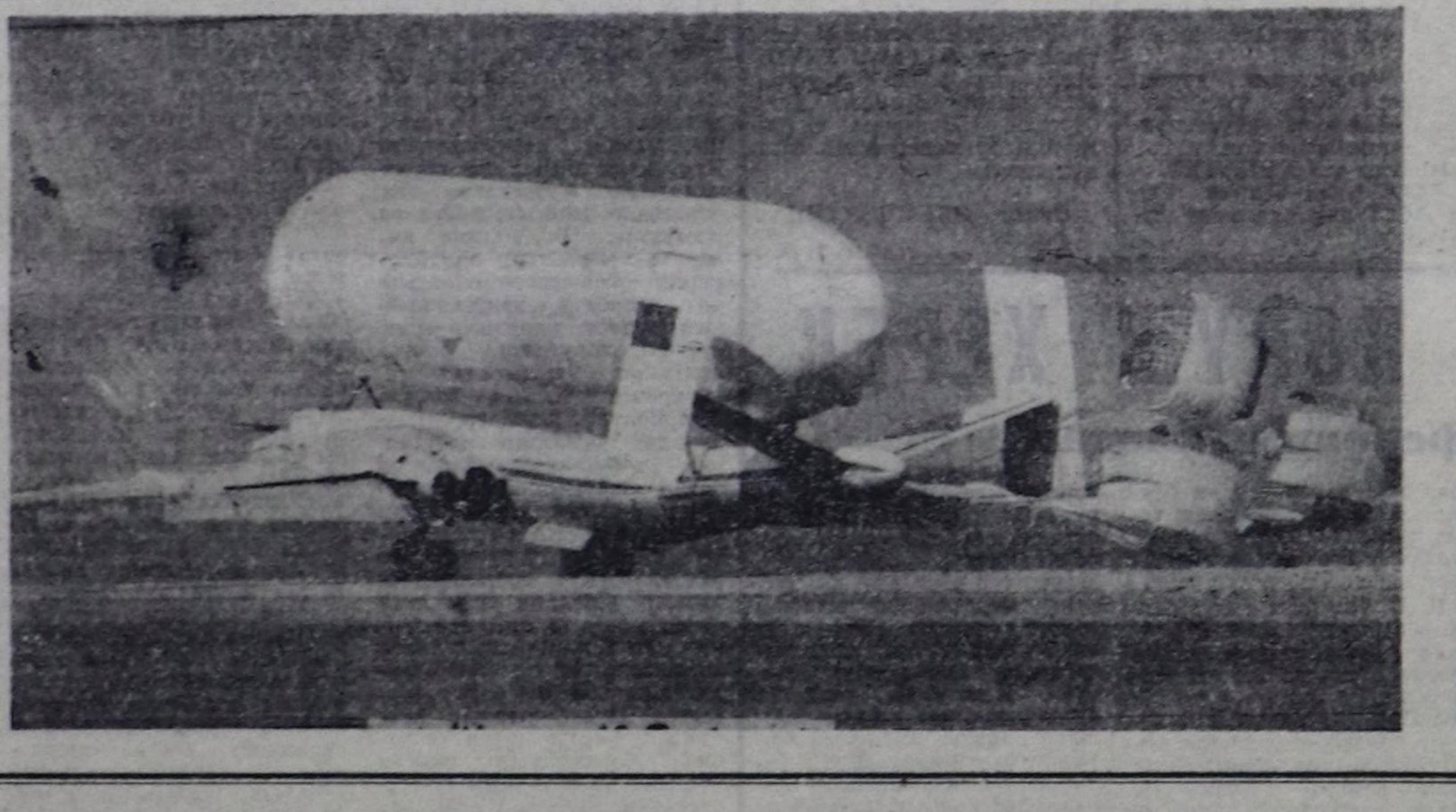

ЧУРУКТА: ВМ-Т «Атлант» черге кээп хонуп турар үезинде.

В. Яшинниң фотозу.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

Чагаа

парлаттынмаза-даа...

БАЖЫҢНЫ АЛГАН

«Шынның» редакциязынга «Ажылчынның хомудалы» деп эгелиг чагаа келген. Ооң автору көлээ бижикчи Тава-Самбуу Сарыглар «Барлык» совхозтуң хоочун ажылчыны Светлана Бүрбүнүң өг-бүлези (7 кижи) эргижирээн болгаш үр чылдарда капитал септелгеге кирбээн тар бажыңда сыңмарлажып чурттап келгенин, совхозтуң дирекциязы, профэвилел комитеди С. О. Бүрбүнүң негелде-хомудалын тоор көрбээнин бижээн. Ол-ла чагаада өске-өске организациялар, бүдүрүлгелерде ажылдап турар 30 ажыг өг-бүле совхозтуң бажыңнарының база чырыктың хөлезинин төлевейн келгениниң дугайын бижээн.

Бистиң солуннуң корреспондентизи А. Хертек ук чагааны алгаш, «Барлык» совхозка барып, ында киирген фактыларны хынап көрген. С. О. Бүрбү үр чылдарда оочур манап, бичии тар бажыңда чурттап келгени шын. Совхозта профком даргазы М. Монгуш баштаан 7 кижи составтыг комиссия бажың үлээрде хажыдыышкыннар кылбаан. Хөй уруглуг ие С. О. Бүрбүге оочур ёзугаар чаа бажыңдан бир квартираны чоокта берген. А чамдык өг-бүлелерниң улуу өске черлерде ажылдап турда-даа, кайы-бирээзи совхозтуң бодунуң ажылчыны боор, чырыктың база бажыңның хөлезинни төлеп турар. Авторнуң бижээни ышкаш, совхоз бажыңнарында хилас чурттап турар улус чок болган.

ШИИТПИРЛЭЭР АЙТЫРЫГЛАР ХӨЙ

Удуртукчу-биле интервью

Кызыл-Мажалыкта эът комбинады — республикада база бир улуг бүдүрүлгелерниң бирээзи. Аңаа 6 районнуң күрүнеге саткан малының эъдин болбаазырадып, бүдүрген продукцияны иштики чарыгдалга херегләэринден аңгыда, чурттуң өске булуңнарынче керээ ёзугаар чорудуп турар. Сөөлгү чылдарда ооң материалдыг баазазы чоорту быжыгып, кадрлар-биле хандырылгазы экижээн. Бистиң солуннуң тускай корреспондентизи чоокта чаа аңаа барып, комбинаттың директору Геннадий Санчы-Мидипович Иргитке ужурашкаш, кылдынып турар ажылдарын, планнарын, шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларын чугаалап бээрин дилээн.

— Геннадий Санчы-Мидипович, силерниң удуртуп турар коллективиңер планныг даалгаларын канчаар күүседип турарыл?

— Ниитизи-биле чүгээр деп болур. Бадыткал кылдыр чамдык деңнелгелер, сан-чурагайларны көргүзейн. 1988 чыл-биле деңнээрге, эрткен чылын соктунган малдың саны 20 муң башка, бараанныг продукцияның бүдүрүлгези 45 муң рубльге көвүдээн. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 12 хуу бедээн. Эрткен чылын бир тонна эъттен 1699 рубльди алганы ооң мурнунда чылдан 71 рубль хөй болганы ол. Бо чылдың бирги кварталында канчаар ажылдаанывысты база санап түңнедивис. Эрткен чылдың ол-ла үезинге деңнээрге, бараанныг продукция бүдүрери 19, эът болгаш бирги чергениң субпродуктулары 31, чардынган кереэлер 19.4 хуута өскен болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедээн болду. Аңаа оожургаар эргевис чок. Бар арга-курлавырларны санап көргеш, темпини ам-даа бедидип, дакпыр күжениишкинниг-биле ажылдаар херек. Үениң негелдези ындыг.

— Карылганы дуглаар, орулгалыг ажылдаар, бот-орулга-чарылгаже шилчиир деп турар-дыр силер. Ону чедип алырда чогум чүнү кылза чогуурул? Баш удур кылдынган планнарыңар бар-ла ыйнаан?

— Ийе, Экономиктиг саналгалар, планнар бар. Комбинат ийи чыл мурнунда 936 муң рубль карылгалыг турду. Ону ам 49 муң рубль чедир эвээжеткеш, банкыдан алган үр хуусаалыг чээлиниң ниити түңүнден 150 муң рубльди төлептер аргалыг болдувус. Бүдүрүлгени чоорту арендаже шилчидер. Аңаа ыяк белеткел херек. Ынчангаш Красноярск крайкүүскомнуң чанында «Күш-ажыл» деп фирма-биле тускай керээ чардынган. Ооң тускай эртемниглери биске кээп, ийи ай дургузунда ажылдап, ажылды организастаарының чаа депшилгелиг аргаларын айтып, төлевилел документацияны кылып бээр.

Хамыктың мурнунда бүдүрүп турар продукцияның бот-үнезин чиигедиринден эгелээр бис. Хөй ажылчыннарны 4-5 ай дургузунда аар-саар ажылдарга хаара туткаш, шалың төлээр чоруктарны моон соңгаар болдурбас. Саң-хөөнү хөгжүдер дээш, коллективке кооперативтер тургузарынче кол кичээнгейни угландырган. Чүгле эрткен чылын чондан 100 тонна эъттини садып алгаш, болбаазырадып сатканывыстан элээн орулга кирген. Айга 10 тонна саванны, чылда 100 муң кезек шлак-бетон кылыглары бүдүрер, алгы эттээш, тон кылыр цехтерни ажыдары планнаттынган. Аңаа ажылдаар кижилер, дериг-херекселдер колдуунда четчелеттинген.

Акша-көпеекти шын санап өөренири, чарыгдалдарны эвээжедири чайгаар-ла негеттинип кээр. Ырак-чоок хоорайларже хөй эът сөөртүрүнге чарыгдал хөй боор-дур. Чүгле эрткен чылын 14 тонна эътти чидиргеш, төледивис. Минусинск хоорайга эът шыгжадып турганывыс соодукчуну Кызылдың эът комбинадының балансызынче шилчиткен соонда, аңаа эът шыгжатканының хөлезини дээш, 3 ай дургузунда 24 муң рубльди төлеткени чөптүг эвес. Бир-тээ, ону Кызылдың эът комбинады харыылаар болганда, моон соңгаар чедирген эъттиң кадагалалын долузу-биле харыылаар ужурлуг. Бо айтырыгны республиканың Министрлер Чөвүлелиниң, Агроүлетпүр эвилелиниң «Тыва эът, сүт, аъш-чем үлетпүрү» каттыжыышкынының удуртукчуларынга каш удаа тургузуп келзимзе-даа, тодаргай харыы бербээни хомуданчыг. Бо чылдың август айдан эгелээш, Хову-Аксы биле Шагаан-Арыгга эът бээр чөпшээрелди бистиң комбинатка бээри чугула.

— Эъттен аңгыда, мал кештерин, артынчы продукцияны сайгарар талазы-биле кандыг хемчеглер алдынып турарыл, Геннадий Санчы-Мидипович?

— Чугула, чөптүг айтырыг-дыр. Хой кежин Омскиже, чылгы, инек кештерин Новосибирскиже, хаванныын Канск биле Уссурийскиже болбаазырадыры-биле керээ ёзугаар садып турар. Чаг үзүн Абакан, Красноярск хоорайлар херегләэр, чылда 20 муң ажыг моондак хой шөйүндүзүн Казань хоорайда медицина бүдүрүлгези кезиишкин үезинде удазыннар кылыры-биле чагыдып алыр. Тыва кижилер малының чининден өскезин аъш-чемге ажыглап чорааны бүгүдеге билдингир болгай. Ынчангаш чүгле эрткен чылын безин 330 тонна артынчы продукцияны чоогувуста районнарның чонунга саттывыс. Өрттеткен баштар, дуюглардан аңгыда, борбак чагларны, ханны, мүн кылыр сөөктерни, кескинди эъттерни, кышкы үеде хырбача, аңдарышкы, чөреме, эмиг дээн чижектиг чүүлдерни доктаамал садып келгенин чон билир. Ак-Довурак хоорайда, Кызыл-Мажалык суурда, эът комбинадының чанында тускай магазиннерни ажыткан. Ол ышкаш 4 аңгы черде буфеттер база бар. Чагыг ёзугаар көдээ черлерже үнүүшкүннүг садыглаашкынны организастаарын чаңчыл болдурган. Артынчыларны чоңга сайгарар, оон орулганы киирип алыр сорулга салдынган.

— Коллективиңерде шиитпирлээр айтырыглар хөй болгай. Аңга хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер?

— Комбинат аныяк. Ажыглалга киргенден бээр 12 чыл четпээн. Ындыг турбуже, цехтерниң дериглери, одалга системазы эргижирээн, ында арыглал тудуунуң дериг-херекселдери ажыглалдан үнген. Ону септээринге, катап эде кылырынга, солуурунга хөй түңнүг акша-хөреңги, кижи күжү, материалдар болгаш техника негеттинер. Ажылдааныйдан бээр каш-ла чыл болган комбинаттың элеп, үрелип, самдарааның чылдагааны чүдел? Бо айтырыг чайгаар-ла салдынып кээр. Ону, ат салып, хүлээп алган күрүне комиссиязының далашкан, чедир көрбээн чүүлдери база бар. Кол-ла чылдагааны — кадрлар-биле ажылды багай тургусканы. Кыска хуусаада хөй директорлар, инженер-техниктиг ажылдакчылар солушканы багай салдарны чедирген. Ам-даа аныяк бүдүрүлгеде эгезинден бээр ажылдаан инженер, механик, энергетик, бригадир безин чок. Чугула бүдүрүлгени дорт чагырып келген республиканың районнуң удуртукчулары план күүседириниң негээринге өйлежип, материал-техниктиг баазазы, кадрлар айтырыынче кичээнгейни кошкаткан. Ол дугайын маңаа бүдүн чартык чыл ажылдап келген үемде сайгарып келдим. Чедир кылдынмаан ажылдар мээң удуртулгамда бары база магатчок.

Сөөлгү үеде цехтерниң чамдык дериглерин, механизмнерин септеп, эде кылганындан бо хүннерде турууушкун чок ажылдап турар. Коллективтиң база бир улуг каражага таварыжып турар чери — одалга белдири. Ол чүгле комбинатты эвес, оон бир километр ажыг черде турар Кызыл-Мажалык суурнуң бүдүн микрорайонунуң хөй чурттаалга бажыңнарынче изиг, соок сугну дамчыдып, чылыдып келген. Чылда 4 муң ажыг тонна хөмүр-дашты одап, 20 ажыг ажылчыннарны доктаамал тудуп, улуг суутулаарны септеп-селииринге, үрелген дериг-херекселдерни садып четчелээринге хөй акша-хөреңгини чарыгдап турар. Чүгле эрткен чылын аңаа үндүрген чарыгдалдарны санаарывыска, 149 муң рубль болган.

Комбинаттың арыглал тудуу ажыглалга киргенинден бээр орта ажылдаваан. Ам шуут үндүр бижиттинген. Бо айтырыгларны шиитпирлээри-биле бистиң негелдевис ёзугаар Кызылдан элээн каш комиссия келген. 1990 чылдың март айның 21-де Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы А. А. Мельниковтуң кабинединге техниктиг чөвүлел хуралы эрткен. Аңаа бистиң комбинадывыста тургустунган дүвүренчиг айтырыгларны дүрген шиитпирлээрин дугурушкан. Хуралдың протоколунда ылап-ла күүседир кылдыр айыткан чүүлдерни маңаа долчулап айтыры артык эвес.

Ак-Довурак — Кызыл-Мажалык — эът комбинадының аразынга чылыг дамчыдар хоолайлар салыр ажылдарга үнзе чогуур чарыгдалдарын дарый тодарадырын, төлевилел-смета документациязын ажылдап кылыр тускай эртемниглер чорударын республиканың чурттаалга-коммунал ажыл-агыйының бүдүрүлге-девискээр каттыжыышкынының кол инженери Н. Н. Чумаковка дааскан. Тыва агроүлетпүр эвилелиниң даргазының оралакчызы В. Б. Бендерскийге, «Тыва эът, сүт, аъш-чем үлетпүрү» каттыжыышкынның даргазы К. Ш. Ялаковка, «Агропромспецмонтаж» трестиң удуртукчузу А. А. Лехтарниковка, «Туваагроснаб» каттыжыышкынның даргазы А. В. Шигановка үш котёлдарның агар септелгезин июль 1-ге чедир кылып бээрин хүлээндирген. «Тыва даг-дугү» комбинаттың кол инженери Д. М. Свавильный биле Ак-Довуракта электри күжү-биле ажылдаар чылыг төвүнүң директору В. В. Популях ДКРВ-10 маркалыг котёлду септевишаан, машинист-кочегарларны, лаборантыларны өөредир талазы-биле биске практиктиг дуза көргүзерин аазаан. Арыглал тудуунуң четкизи ажылдавас болганда, райкүүскомнуң шиитпири, санэпидстанцияның болгаш бойдус камгалаар комитеттиң чөпшээрели-биле черни тускайлаарын база көрген.

Техниктиг чөвүлел хуралынга өске-даа чугула хемчеглерни алырын дугурушкан. Ам ооң күүселдезин манаары, негээри арткан.

— Геннадий Санчы-Мидипович, социал айтырыгларны шиитпирлээр талазы-биле кандыг хемчеглер алдынарыл?

— Ону шиитпирлевейн чыткаш, бүдүрүлгениң ажылын эде тургузары берге. Кылыр ужурлуг ажылдарга доктаап көрейн. Бо чылын ийи аал чуртаар ийи бажыңны, комбинатка магазинни тудар. Цехтерге хеп уштур, чунар черлерни эде дерир. Девискээрни ногаанчыдарын уламчылаар. Бай-Тайганың Шивилиг аржаанынче бөлүк кижилерни чорудар. Курорттар, санаторийлерге чиигеткен путёвкалар-биле 20 кижини дыштандырар. Культурлуг дыштанылганы чөп организастап, спортчу оюннар, маргылдааларга киржир арганы бээр. Столоваяда белеткеп турар аъш-чемниң шынарын экижидерин доктаамал хыналдага тургузар. Иелерниң ажылдаар шактарын таарыштыр көрүп, уругларын ясли-садтарга тургузарынга дузалажыр. Кижилерниң ажылдаарынга, чурттаарынга болгаш кадыкшылын быжыглаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарын администрацияның, профэвилел комитединиң кичээнгейиниң төвүнге тургузар.

Александр ХЕРТЕК
беседалашкан.

«ШЫННЫҢ» «ТӨГЕРИК СТОЛУ»

«ХЕМЧИК» СОВХОЗ: чер ажылы, ооң хайыразы болгаш «харамы»

Тараа база картофельден, хөй чылдыг сигенден дүжүт алыр талазы-биле «Хемчик» совхоз республикада сөөлгү үеде дээре ажылдыгларның бирээзи апарган. 1988 чылдың түңнели-биле ында Мартаң-оол Сааяның звенозу 100 гектарга интенсивтиг технологияны ажыглааш, бир гектардан-на 37 центнер кызыл-тасты ажаап алган. А 1989 чылда ол ажыл-агыйда Чечекмаа Иргиттиң картофель звенозу Россия Федерациязының социалистиг чарыжынга эки түңнелдерни чедип алгаш, вымпел база акша-биле шаңнаткан. Амыр Кара-Салдың звенозу 1 гектардан 33,3 центнер хөй чылдыг сигенни ажаап алган.

Чедиишкиниң чылдагааны чүдел, ында ам дүжүт талазы-биле хамык-ла айтырыгларны бүрүн шиитпирлеп алганы ол бе? «Шын» солуннуң аграр килдизи чоокта чаа ук ажыл-агыйга барып «төгерик столга» ужуражышкын эрттирген. Ам оон отчётту моон адаанда парладывыс.

Светлана Дембиңовна ДОНГАК — совхозтуң кол агроному: — Бистиң совхоз ниитизи-биле 3173 гектар тарылга шөлдүг, ооң иштинде тараа культуралары 1505, картофель болгаш нога 14[illegible] гектар, артканнары — [illegible]ми. Бир гектардан 13,9, [illegible] кызыл-тастың би[illegible]тарындан 17,9 центнерни ажаап алган бис. Картофельдиң дүжүдү гектардан 86,7 центнер болган. Ногаавыс-ла харык чок — 19,5; хөй чылдыг сигенни — 34,2, чаңгыс чылдыының — 15 центнер.

Чер ажылында — тараада Болат Хомушкуңуң, Долгай-оол Сааяның, Мартаң-оол Сааяның звенолары, картофельде база 3, мал чеми белеткээринде 2 звено бар.

1988 чылда интенсивтиг технологияны 100 гектарга ажыглаан болзувусса, эрткен чылын ону 250 гектар чедирген бис. Бир гектардан дүжүт 19,3 центнер болган.

Шаңнаткан коллектививис — Чечекмаа Иргиттиң картофельчилери 1 гектардан 134 центнерни алгаш, планын дыка ажыр күүсеткен. Мында үш звенонуң бирээзи планны күүсетпейн барган.

Ногаавыс эрткен чылын — 7,5 гектар, ам бо чылын ону 30 гектар чедирер бис.

Бисте ам эки чүүлдерниң чылдагааны чүү ирги деп айтырыг чайгаар-ла тургустунуп келир. Бот-орулгачарылганың ачызы. Ооң аңгыда чер ажылдыгларның харысалгазы улгаткан. Ажылчыннар ол быжыглаан черниң ээлери апаргылаан. Ол ышкаш агротехниканың чурумнарын шыңгыы сагыыр апарган бис. Мурнунда, чижээ, бистиң картофельдиң дүжүдү шуут харык чок турган, ам черни болбаазырадыр. бок үнүштерге удур хораннап тур бис. Ол үнүштер дазылданып эгелей бээрин көрүп тургаш, картофель тараан шөлдү узунда, доора-даа дургаар илиирткээр-дир бис. Ынчангаш шөл арыг, дүжүт эки боор тур.

Кол-ла чүве — суггат. Картофель шөлү 120 гектар дээн мен, ында үш звенонуң бирээзинге-ле 40 гектар кылдыр быжыглаан, боттары-ла суггарар. Черни баштай картофельди олуртпайн тургаш, эки суггарар оон чечектелип турда, а үш дугаарын ажаарының мурнунда суггарар. Роторлуг культиваторлар-биле черни болбаазырадыр, звено бүрүзүнде бирээ-бирээ бар. Ынчалза-даа оон үрелиичели-ле аажок. Үрезинни олурткан соонда картофель шөлүн болбаазырадып турда, үрезин хөрзүнден уштунуп кээр. Ынчангаш ону ажылчыннар катап-ла хөрзүнче тарып олуртур ужур-даа таваржыр-ла-дыр. Баштай черни ынчаар болбаазырадырындан коргуп турган бис. Культиваторлардан үрезин уштунар-ла, ынчалза-даа бок үнүштер үнмес болгаш черле дүжүт чаагай болур-дур.

Картофель үрезини мурнунда чедишпес турду. Абазадан 12 тоннаны садып алган турдувус, а эрткен 1989 чылда картофельден 58 муң рубль арыг орулга алдывыс. Ооң мурнунда чылдарда ындыг түңнел турбаан. Бистиң картофельчилеривис кожазы «Барлык» совхозка баргаш, ында сураглыг звенонуң астрахань аргазын ажыглап турарын база көрүп, ону шиңгээдип эгелээн.

Картофельдиң үрезинин шыгжаарынче кичээнгейни угландырган, бот-орулгачарылгаже шилчээн болганда, ону боттары шыгжаар, кадагалаар апарган. Ынчангаш бо кыжын картофель үрелбээн. Мурнунда картофельди оон-даа хөйнү олуртуп турган, ынчап дүжүт 1 гектардан чүгле 20 центнер. Ам ылгал улуг.

Четпейн-не турар чүүлүвүс болза, чемишчидилгени ажыглаарывыс багай. Амгы үеде чүгле А. Куударның звенозу шөлүнде 20 тоннаны төп алган. А минералдыг чемишчидилге өй-шаанда келбес боор-дур. Ооң аңгыда картофельди ажаап күш четпейн баар. Шефчилер чүгле онаашкан шөлүн-не дүрген ажаап кааптарын бодаар, оларның дүжүт дээш сагыш салбазы биске дыка каража, ол хамаанчок, улам-на хөрзүнче хөме базып каан боор, а картофель ажаар техникавыс база чедишпес..

Арендага, керээге чаа-ла өөренип турар-дыр бис.

Совхоз директору **Эрес-оол Сааяевич ИДАМ-СҮРҮҢ:** — Часкы сезонну шалыпкын доозуптар аргавыс бар. Суг-ла чедишпес, ону манаар-дыр бис. Моон соңгаар чайын черни дүне база суггарар апаар бис. Мурнунда дүне хөй суг анаа халаа агып чыдар турду. Улуг курлавырны анаа эрттирип турган-дыр бис.

Бистиң чер ажылдыгларының бир чаа эки чүүлү — тарылга шөлүн болбаазырадыры. Чер бисте ээлиг апарган. Мурнунда черни ниити ажыглап турувуста, гектардан 7 центнер дүжүттү ап турдувус. Ам ындыг эвес, ол чер мээниң, ону бүрүн ажыглаар, суггарар, чемишчидер, чайын, күзүн хынамчалыг болбаазырадыр дээш механизаторлар ажылдап турар. Аренда керээзинче кирген бис, ынчангаш черни 5 чыл хуусаалыг арендага дужаадывыс. База бир чаа чүүл болза, саазын акшаларны ажыглап эгеледивис. Мында база арай шаптараазынныг чүүлдер бар, чоорту база-ла өөренип тур бис. Кадарчылар-даа хамык-ла чарылгазын ол саазын акша-биле санажыр, мурнунда ындыг эвес. Бо аргаже кирерививске малчыннар сигенге, өске-даа чемнерге камналгалыы илдең апарды. Керээниң ам чамдык пункттарын улам-на тодарадып тур бис.

Биске херек чүүлдер бар-дыр: чижээ, минералдыг чемишчидилгени чагып каарга, үе-шаанда келбес, оон эккээрге, складтаар, азы кайы-бир черге бөле төп каар, соң үрелир, ол дээш чаргы үнеп. Ооң ыңай тарааның база сигенниң-даа шынарын, ол-шыгын хынаарда база-ла чугаа-соот үндүрер апаар боор чүве-дир.

АҮК-түң кол агроному Оттук-оол Очур-оолович ООРЖАК: — Эрес-оол Сааяевич, Кызылда ындыг херексел бар-дыр, өртээ база чиик — 250 рубль, чагыгдан киргеш, садып алыңар. Боттарыңарга-ла эки болгай. Силер район төвүнден ырак ажыл-агый-дыр силер. Өске совхозтар Кызыл-Мажалыкка сиген, тараазының шынарын хынадып алыр, манап-даа турбас.

Э. С. ИДАМ-СҮРҮҢ: — Ынчаар бис. Сигенниң шынарын хынадып бадырыптарга, чамдыкта саадай бээр-дир.

С. Д. ДОНГАК: — Биске тарааның дүжүдү 1988 чылда интенсивтиг технологиялыг черивистен дыка эки болган-дыр. Ону планнаарда, үстүнден даандырар боор чүве-дир бо. Ынчап ол хирени алган силер, ам база ындыг боор деп, бистиң ниити байдалывысты өөренип көрбес, сүмелешпес, анаа-ла даап салып каар. Ол четпес.

Бо чылын ам ногааже база кичээнгей салыр бис. Ооң шөлүн өстүрер, көвүдедир бис.

Чер ажылдыглары арендааны өөренип турар. Ынчалза-даа мында четпестеривис бар, ону билип тур бис. Ол ышкаш чер ажылында бир кол четпезивис — суггат. Мында ажылды организастааны багай. Узап турар. Өдекшитчилге база четпес.

Моон соңгаар мал чемин тарыырын көвүдедир бис. Дазыл чемиштиг үнүштерни эрткен чылын 18 гектарга тараан, дүжүдү ынай — 13-ле центнер. Ынчангаш чер ажылында бир четпезивис ол, бо чылын дазыл чемиштиг үнүштерни 25 гектарга тарыыр бис.

Тараа өстүрер звено удуртукчузу Мартаң-оол Чалзыпович СААЯ: — Мен алыс-ла механизатор кижи мен. 1987 чылда 5 кижи бот-орулгачарылгалыг звено тургускаш, ажылдап эгелээн бис. Ол талазы-биле дуржулгавыс эвээш, ам-даа 5 чыл ажылдапса билдине бээр боор. Мурнунда гектардан 7-8 центнер дүжүттү ап турган бис. Ооң чылдагааны чүл дээрге черни белеткевейн турганывыста. Хөрзүнүвүс багай, чер даштыг. Эң-не кол чүве болза, чайын черни болбаазырадып алырында деп көрдүм. Хөрзүннү андара октавайн андарар андазыннарны ажыглааны чугула. Майның төнчүзүнде, июньнуң эгезинде черни болбаазырадыр. Чайын 3-4 катап культиватор-биле чымчалыр, арыглаар. Чайын чемишчидилгени төгер ужурлуг, а олар келбес-тир. Минералдыг чемишчидилгени барык чазын үрезин-биле деңге чажар бис, сеялка-биле.

Тарылга шөлүн арыглап алырга, бок чок, дүжүт чаагай болур. Ынчангаш сөөлгү үеде боже улуг кичээнгейни салып эгеледивис. Бок үнүштерниң үнүп олурарын хайгаараар бис. Тараа-биле кады 2-3 сантиметр кылдыр өзүп кээрге-ле ам-на ону «зигзаг» дээр илиир-биле арыглаар, аштаар.

Бистер ам төнчү түңнел-биле санажыр апарган улус бис. А планны девин кол агрономнуң чугаалааны ышкаш, үстүнден албадаар. Эрткен чылын гектардан 26 центнерни алыр кылдыр дагзып каан. Бо чылын гектардан 20 центнерни деп бодап тур бис.

О. О. ООРЖАК: — Планны беш чыл дургузунда тургузар болгай. Мында база ындыг, бо совхозтуң ындыг планы 1991 чылда доостур улус, оон өскертип болур.

Айтырыг — Мартаң-оол Чалзыпович, силер 1988 чылда бир гектардан 37 центнер тарааны ажаап алган болгай силер. А эрткен чылда 19 ц. болган-дыр. Моон чылдагааны чүдел?

М. Ч. СААЯ: — Ынчан биске чүгле 100 гектар черни интенсивтиг технология-биле ажыглаар кылдыр быжыглап каан турган. Үрезиннивис база тергиин эки, 16 тонназы элита. Ам ындыг эвес, чаарткан, шынары арай өскерли берген үрезинниг бис.

Бисте үрезин арыглаар эки машина-дериглелер чок. Чүгле улуг богун арыглаар. Ындыг эки машиналарны совхоз чагыткан чүве.

Маңаа черле ак-кара чокка чугаалаар бодай-дыр мен. Кол-ла чүве үрезин. Звено тарааны суггат чок черде тарып турар. 1988 чылда чаъс база дыка эки болган чүве. Шаң эргелекчизиниң харысалгазын улгаттырар херек. Аңаа чок болза эки кижи турзун. Аңаа ажылды организастап шыдавас-тыр. Шаң ажылдакчылары тарааны кургадып, арыглап четтикпес, ынчангаш изип каар. Ол ышкаш тарааны чоннуң хуу база совхозтуң-даа малы күзүн чип турар.

Техникавыс четчир. 2 тракторлуг, 3 комбайнныг бис, андазыннар четчир, бир-бир культиваторлуг, черни чалгыны чок андазын-биле чарар бис. Техника талазы-биле хомудалывыс чок. Күзүн сентябрь 1-ле тарааны ажаап эгелээш ону 18 хонукта доозупкан бис.

Ынчаарга мурнунда биске интенсивтиг технология-биле чүгле 100 гектар турган, а эрткен чылын ону 250 гектар чедирген. Ынча хөй гектарга күш четпээн бис.

Амгы үеде арендаже кирип тур бис. «Мироновская» деп үрезинниг. Техникавыс белен.

Чечекмаа Дамбыевна ИРГИТ — картофель өстүрер звенонуң удуртукчузу: — Амгы шөлүвүс мурнунда кукуруза тарып турган, кыяр-сигенниг чер чүве. Чашпанныг. Бо-ла чылдагааннар дээш удуртукчуларывыс аңаа картофель тарывас деп турду. Ынчалза-даа звено дугурушкаш, аңаа тараан бис. Экизи дээрге доңат-ла болбас, ынчангаш картофельге бир талазында эптиг. Черни эки болбаазырадыры чугула. Девин маңаа Мартаң-оол Сааяның чугаалааны ышкаш. Эрткен чылын черивисти 3 катап илиирткээн бис.

Картофельдиң сывы 2-3 бүрү үнүп кээрге, культиватор-биле чымчаткан бис. Чалдар аразын база болбаазырадып, боктан аштаар. Шөлүвүстү суггарарынче кичээнгей салдывыс, дөрт катап суггарган бис: эгезинде, чечектелип турда, ооң чечээ дүжүп турда база ажаап казарының мурнунда.

Чемишчидилге дээрге чүгле калийни ажыглаар улус бис, эрткен чылын ол өй-шаанда келбээн. Өске чемишчидилге ажыглавас бис. Картошканың довураан семиртир деп чүүлүвүс бар болгай. Ону база 3 катап кылыр бис, чер чымчак боору чугула. Өдекти бир гектарга 40 тоннаны чажар ужурлуг, белен өдек чок. Дуржулга талазы-биле чүл дээрге, «Барлык», «Кара-Хаак» совхозтарга база кожавыс — Хакасияның Абазада бир ажыл-агыйга чораан, оон көрүп, чамдык чүүлдерни өөренип алдывыс.

Ам арендаже кирип тур бис. Эрткен чылгы түңнеливис болза, 350 тоннаны алыр тургаш, херек кырында 477 тоннаны ажаадывыс. Он кижи бис, шупту-ла херээженнер, а оон аңгыда чаңгыс тракторлуг бис, ында тракторист харын эр кижи. Алыр шалыңывыс шыырак болган. Суггарарда бе? База-ла боттарывыс бис.

Аркадий Саанчыпович КУУЛАР — агроном, картофель өстүрер звенонуң удуртукчузу: — Мен Кызылдың көдээ ажыл-агый техникумун дооскан, ам ийи чыл агрономнап, звено удуртуп тур мен. Бо аразында ажылдап келгеш, чамдык чүүлдер талазы-биле бодалдар тыптып келди. Ажыл берге-дир. Бисте ниитизи-биле 120 гектарны звено бүрүзүнде 40 гектарны быжыглаан. Мен бодаарымга, черниң хемчээлин эвээжедир болза, дүжүт көвүдээр хевирлиг. Чүге дизе, 40 гектарны 10 кижи ажаап, хайгаарап четтикпес, ынчангаш 20 гектарны быжыглаза кандыгыл? Мынча дээрим ужуру — ажылдап болур улустар бар. Оларга база ажылдаар арга бээр херек. Мен бодаарымга, 20 гектарга эки ажылдаар болза, 40 гектарга буу-хаа ажааган түңнелден артык дүжүттү ап болур. Мартаң-оол Чалзыпович база чугаалады, оларның шөлү эвээш турда, хөй дүжүт алган, а шөлү көвүдээрге, дүжүдү эвээжээн-дир. Биске база ындыг болур.

Ооң ыңай суггаттың өртектөлевири эвээш. 40 гектар черни боттарывыс суггарарывыска, ооң хөлезини 120 рубль болур, ооң ыңай биске роторлуг культиватор херек. Ону эрткен чылын-на чагаан бис. Үрелип каар, хээрек. Сынып-ла каар. Ындыг роторлуг культиваторнуң үреличел кезээн Кызылдың сайгарылга баазазында кылып турар деп дыңнаан мен. Чагыг киирикер деп турган дээн. Аңаа чагыгны киирер болза эки-дир. Чүгле бо чылын херек эвес.

Ооң аңгыда, картофельди шефчилер ажаажыр, олар акша төледип алыр, а казап ажаарының шынары — багай. Чүгле сып-ла турбазын бодаар боор-дур.

Картофель тарыыр черни ыяап-ла солуштурар херек. Ам ийи чыл улаштыр тарыдывыс, оон үш чыл болгаш солуур апаар, черни дыштандырар, ынчап кээрде, 40 гектар черни шуптузун ээлеп алырга, ону канчап дыштандырарыл? Ынчангаш 20-20 гектар черден быжыглаңар дээриминиң бир үндезинниг чылдагааны ол.

Эрткен чылын бистер 350 тонна картофель алыр тургаш, херек кырында 403 тонна олчалыг болдувус. 30 муң рубль ажыг арыг орулгалыг болган бис.

Кош-оол Комбуевич СААЯ — хову бригадазының удуртукчузу: — Мурнунда тракторист, учётчик-даа турган болгаш, черниң байдалын эки билир мен. Чаа керээже кирген турдувус, ам арендаже кирип тур бис. Мурнунда чамдык чылдарда бир гектардан 3—4-даа центнер дүжүттү ап турган бис. Ам көвүдээн. Механизаторлар, суггатчылар план, продукция дээш ажылдаар апарган. Чарыгдалдар эвээжээн. Ажылдың черле бүдүмчелии эки-дир. Керээ-биле улус ажылдап өөрени берди.

Чер ажылдыгларның бир кол негелдези, эки чүүлү болза, черни-ле камнаар, ону болбаазырадыр апарган. Чайын аажок белеткээрлер. Культиваторларны, чалгыны чок андазынны аажок ажыглап тур бис. Чайгы үеде тараа шөлүн мырыңай 5-даа катап культиватор-биле тыртар бис. Чашкан соонда бир неделя болганда илииртеп эгелээр, оон тарааның сывы 3—4 сантиметр чедерге база-ла илиирткээр. Ынчан чашпан-сиген чок боор. Мартаң-оол Саая маңаа ажылының чамдык эки талаларын чедир чугаалавады. Шын харын: үнүш сывы өзүп үнүп келгенде, оон дазылдары турлур боор чүве, ынчалза-даа бок чок болганда, ооң дүжүдү эки.

Дүжүт ажаалдазының хуусаазы аажок кызырылган. Ол база керээниң ачызы. Картофель ажаар комбайн арай чедишпес улус-тур бис. Ам 3 комбайн бар, олар эрги. Бир звенога-ла 2 комбайн болза четчир. Бир комбайн-на хүнде 1 гектарны ажаарда, кажан ам четтигерил?

Чемишчидилгени чедир ажыглавайн турарывысты маңаа эш-өөр чугаалады. Минералдыг чемишчидилгениң өртээ улуг, а ынчангаш органиктиг чемишчидилгени хөйнү ажыглаар ужурлуг бис, ындыг турбуже, ону өскээр садып чорудуп турар улус-тур бис. Бодувуска эвээш артар, ынчанмас болза эки чүве бо.

Маңаа А. Куулар бодунуң чугаазынга картофель улузунга быжыглаан черни эвээжедир болза эки деп бодалын илеретти. Черни солуур кылдыр картофель звеноларынга кукуруза шөлүн база бээр бис. Минералдыг чемишчидилгени амдыызында чүгле 200 тоннаны хөй чылдыг сиген шөлүнде чашкан бис. Ниитизи-биле чемишчидилгени ажыглап турарывыс дыка четпес.

Часкы тарылгага тракторлар болгаш кожуг машиналары белен. Үрезин чедер, суланы харын орнап алыр бис. Үрезинни хораннаар машинавыс база хоран-даа бар. Аңаа ажылдаар улуска тускай хеп, респираторлар четчир. Шаңда ажыл четпес дээри-ле шын. Хемчегин алыр апаар.

Борис Ыймааевич ХОМУШКУ — сиген тарып өстүрер звенонуң удуртукчузу: — Эрткен чылын 155 гектар хөй чылдыг сиген шөлүн хүлээнип алдывыс, 5 тракторлуг бис. Техника тарылгага белен. Ынчалза-даа олар эрги, эң ылаңгыя грабль биле сараат салыкчызы. Маңаа эштер сигенниң шынарын хынаарда боттары болза эки деп чугаалап турлар, ол шын-дыр. Мында АҮК-түң кол агроному база олуржуп тур, ынчангаш биске черле сигенниң шынарын хынаар херекселден бээрин улуу-биле дилеп турар бис.

Ам тарылгага белеткел дээрге, 150 гектарда чүгле 12 тонна минералдыг чүүлдү чажып алган бис. Черни болбаазырадыр-ла, илиирткээр, суггарар бис.

Бисте эрткен чылын черниң хемчээлин арай шын эвес санап берген хевирлиг, ынчангаш дүжүдүнге ол салдарлыг болган. Бо чылын ыяк хемчээп алыр деп бодап тур бис.

Лариса Хирлиг-ооловна ДОНГАК — совхозтуң кол экономизи: — Бистиң совхозтуң чер ажылында харын эки чүүлдер бар апарган. Амыр Кара-Салдың сигенчи звенозун алыылыңар. Ол коллектив 673 тонна сиген планын 786 тонна кылдыр күүсеткен, 37975 рубль түңнүг продукцияны бүдүрген, аңаа 15374 рубль чарыгдаан, орулгазы 22601 рубль болган. Эки түңнел. Чер ажылы орулгалыг апарган, чүгле ногаа 23 муң рубль карылгалыг болду. Мурнунда чылдарда картофельден черле орулга кирбейн турган. Ниитизи-биле оон 209 муң рубль орулга кирди. 50 тонна тараа садарын 84 тонна чедирген, тараадан 28 муң рубль орулганы алган бис. Ам-даа эвээш.

Мурнунда чер ажылын чаңгыс бригадага хуваагган турган, ынчангаш ээзи тывылбаан. Ам звенолар кылдыр хувааганывыста байдал экижээн, а кол-ла чүве — бот-орулга-чарылгада. Ам харын шуут-ла арендаже кирип турар бис. Звено удуртукчулары пятница санында-ла өөренир. Продукцияның бот-үнези база чиигээн, оон чылдагаанын сайгарып, өөренип турар бис.

Кара-оол Эртинеевич МОНГУШ — совхозтуң кол инженери:

— Чер ажылының чедиишкининде механизаторларның үлүү улуг. Бо МТМ-де ам столовая ажыдып алган бис. Мурнунда олар 12 шакта-ла чемненип, бажыңнарынче чоруур, 14 шак ажып турда, чамдыктары ылаштажып кээр, ынчангаш ажылга сааттыг турган. Боттарывыстың күселивис-биле кызыл-булуңну септеп алган бис. Автопарк база арендаже кирген. Бо талазы-биле «Шекпээр» совхозтуң дуржулгазын барып көрүп ап чордувус. Техниканы улуска акт ёзугаар хүлээдир бис, ол ышкаш алган чүүлдерин шуптузун даңзылааш, дептерге бижээш, ат салдырар, ол кижиниң харысалгазында болур. Сезон доостурга-ла, ол хамык техниканы инженер, механик көргеш, чүнү кылырын, кандыызын тодарадыр. Чижээ, сеялка дижик. Ону тракторист кижи хүлээдирде, ыяап-ла чуур, үзээр, оон дужаар. Бедигээш кырынга тургузар. Дадарык чүүлдерни ыяап-ла адыргаш, үзээр.

Артык кезектерни май айдан келир чылга уткуштур тыптынар, оон башка хоржок. Техниканы септеп доосканда, ону комис[illegible] хүлээп алыр, негелде ш[illegible]ы. Бир эвес кандыг-бир[illegible]лдү багай кылган болза, ону кым кылганын дораан илереткеш, буруулугну келдирткеш, катап кылдырар. Комиссияны кол агроном удуртур, аңаа звенолар удуртукчулары ыяап-ла кирер.

Сезон доостурга, хамык-ла дериг-херекселдерни шуут-ла өрт машиназы-биле чуур, ооң илчирбелерин, ремень-баан адырар, таңныылга хүлээдир.

Ам часкы тарылгага 24 трактор, 14 сеялка, 60 илиир белен. Арык-канал казар ийи техниканы база алдывыс. Сигенчи үш звено бүрүзүнге пресстенчи тып бээр мен. Ынчаарга ам артык кезектер база чагаан техниканы алыры берге. Бисти Чадаанадан харыылаар, чагыг киирип каар, манаар бис, оон Чадаанага чеде бээрге, өске ажыл-агыйларга берипкен-даа боор-ла. Бодунуң районун тыртар боор-дур ийин.

Механизаторлар арендаже кирген, а чолаачыларывыс хууда керээ-биле ажылдап турар.

Бис ам мактанмайн, хөөретпейн чугаалаарга, бо кожавыс бай-тайгажыларга база дузалажып турар бис. Эрткен чылын комбайннарывыс-биле дузалаштывыс, оон аңгыда бо кадыкшылга школазы биле Шуй ортумак школазынга хөмүр-даш сөөртүп берип тур бис. Ынчангаш оон 20 ажыг муң рубль орулга база кирген. Бир эки чүүлүвүс МТМ-ниң бот-тывынгыр уран чүүл коллективи дыка шыырак, районнуң ажыл-агыйларын, кожаларывысты база кезип, концерттерни бараалгадып тур бис. Оон кирген орулга-биле бо баазавысты экижидип турар бис.

РЕДАКЦИЯДАН: СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң бирги секретары Б. С. Нурсат «Хемчик» совхозтуң чер ажылында бир эки чүүл, харын кол чүүл — черни өй-шаанда болбаазырадып, бок үнүштер-биле демиселди шыңгыы чорудуп турарында деп санаар. Ол ону бадыткаар чижектерлиг. Тараа чаа-ла үнүп турда, бо ажыл-агыйның тарылга шөлдерин көөрге, илииртеп, болбаазыраткан соонда харын мырыңай ак «хар» чыдар, бок үнүштерниң дазылын тура тыртып каапканы ол. Ындыг чүүлдерни көргеш, районнуң удуртукчулары харын совхозтуң удуртукчуларын, специалистерин чемелеп-даа турган.

«Хемчик» совхозтуң кол агроному С. Д. Донгак (Москвада көдээ ажыл-агыйның Тимирязев аттыг академиязының доозукчузу) бодунуң ажылынга ёзулуг ээ-харысалгалыын көргүзе берген. Агротехниканы шыңгыы сагып турар, үстүнден айтыышкын-команда манавас, бот-башкарылга-биле ажылдап турарларның бирээзи.

Эки чүүлге даянып, ону улам калбартып тургаш, чер ажылынга ниити чедиишкинниг болур дээш, тывынгыр ёзу-биле ажылдап турар. Тараа, картофель, хөй чылдыг сиген дүжүдү мында дыка эки, ногааның ам-даа куду. Аныяк агроном ол дугайын хараадап чугаалап турар. Ынчалза-даа кым-на дилеп чоруурул, ол күзээнин тып алыр деп чугаа бар. Светлана Дембиңовна ажылы дээш сагыш аарып чоруур специалист. «Төгерик столга» беседа үезинде звено удуртукчулары чер ажылын улам сайзырадыр талазы-биле боттарын дүвүредип чоруур чамдык айтырыглар дугайын база чугаалады, ону бөгүн парладывыс. Шынап-ла, Мартаң-оол Чалзыпович Сааяның звенозунда интенсивтиг технология-биле ажылдаар шөлдү 100-тен 250 гектар чедирген-дир, мурнукузундан дүжүт чавызай берген. Бо чүнүң чылдагааныл? Кол агроном өөренип көрүп турар. Мында арай ажылдың шынарынче эвес, а санын барымдаалай бербээн бе? Ол ышкаш картофель өстүрүкчүлериниң саналдарын база өөренип көөр апаар.

Көдээ ажыл-агыйны эртемге үндезилеп хөгжүдер талазы-биле чоокта чаа Кызылга чөвүлел хурал база болуп эрткен, сүмелерни хүлээп алган. Ол хуралдың материалдары ажыл-агыйларның программазы болур ужурлуг. Ол ышкаш «Мал чеми», «Белок», «Черниң чемиштиг чоруу», «Картофель болгаш ногаа» деп тускай сорулгалыг программалар база бар. Оларның күүселдези чүгле совхозтуң бодундан эвес, Агроүлетпүр эвилелден, ооң коллективтеринден база бүрүн хамааржыр. Эрги-барлыкчылар минералдыг чемишчидилгени чедир бербейн турары дээш хомудалдыг.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, «Хемчик» совхозка болган «төгерик столга» беседалажышкын чүгле ол ажыл-агыйга эвес, а өскелерге-даа үлегер болур ужурлуг. Эң ылаңгыя ооң кожазы, чүгле Барлык хемни кежилдир турар «Мурнакчы» совхоз эрги-барлыкчыларның картофель тарып өстүрер дуржулгазын дораан барып өөренип көөр, айтырып алыр болза эки. А тараа база хөй чылдыг сиген талазы-биле дуржулгазы кожаларынга улуг ажыктыг.

Чер ажылынга херек чүүлдерни хандырар талазы-биле Барыын-Хемчик АҮК база оларга дузалажыр боор деп идегеп тур бис. Бо дуржулганы парлаанывыс, бир талазында, «Хемчик» совхозтуң дирекциязы, чер ажылының специалистери эки чүүлдерин улам өөскүдүп, четпестерин чайладырынга, ийи талада, өске ажыл-агыйлар ол дуржулганы өөренириңге, үште, агроүлетпүр органнары аңаа дузалажырынга дөгүм болур ужурлуг деп бодай-дыр бис.

ЧУРУКТАРДА: «Төгерик столга» беседаның киржикчилери.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Арыны бистиң корреспондентилеривис Седен Хертек, Александр Хертек, Ондар Охемчик олар белеткээн.

Культура болгаш амыдырал

ЧААРТЫКЧЫ ЁЗУ-БИЛЕ

СЭКП ТК-ның Платформазының төлевилелинде культура ажылының бүгү адырларын чаартыкчы ёзу-биле хөгжүдерин, чогаадылганың хостуг болурун, уран талантылыгларны тывары чугула сорулга кылдыр айыткан. Партия, чазактың амгы үеде чугула сорулгаларын чурттакчы чонга тайылбырлаар, таныштырар, амыдыралга боттандырар ажылдар Эрзин районнуң культура ажылдакчыларының ажылының кол программазы апарган.

Культура ажылдарының кол угланыын кайнаар угланганын, кандыг ажылдар чоруттунуп турарын бистиң корреспондентивис чамдык культура ажылдакчылары-биле ужурашкаш, сонуургап айтырган.

Эрзин райкүүскомунуң культура килдизиниң эргелекчизи Мария Сергеевна Шойдун.

— Амгы үеде районда культура ажылдарынга хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер?

— СЭКП-ниң XXVIII съездизин төлептиг уткуур, партия Төп Комитединиң Платформазының болгаш чаа Уставтың төлевилелдерин таныштырар, черле ынчаш чуртта болуп турар бүгү болуушкуннарны, сорулгаларны чонга ханызы-биле тайылбырлаар ажылдарга районда тургустунган 5 Культура бажыңы, 2 агитбригада, 7 библиотека, уругларның хөгжүм школазы, кино көргүзер черлер идепкейлиг киржип турар. Кайда-ла Культура бажыңының ажылы эки болдур, аңаа улус кезээде чыглып турар. Бо ажылды чедип алыр дээш бир демниг ажылдап эгелээн бис.

— Маңаа хамаарыштыр чогум кандыг ажылдар чоруткан силер?

— Өске ажылдарга доктаавайн, аас чогаал ансамбльдериниң база өг-бүлелерниң, ыраажыларның көрүлделерин эрттирдивис. Эрзинден Николай Сагдының, Бай-Дагдан Морзин Ослактың өг-бүлелери, чаңгыстың ырларынга Эрзинден Ак-кыс Сагаан, Бай-Дагдан Вячеслав Седип, Мөренден Ралик Ынаалай, аас чогаал ансамбльдеринден Мөрениниң «Хайыракан» ансамбли тиилекчилер болуп шылгараан.

Тыва улустуң ырларынга тураскааткан көрүлдеге культура бажыңнары шупту киришкен. Суур бүрүзүнге болган ол көрүлдениң түңнелинде, чаа ыраажылар илерээн. Ол дээрге Булуң-Бажыдан Николай Доңгурак, Буду Ноозун, Бай-Дагдан Анатолий Лойгу, Нарындан Ширме Назын, Клавдия Самдан олар-дыр. Ол ышкаш Эрзинниң тыва национал хөгжүмге үдеткен ансамбли тыва ырларның күүседикчилериниң «Декей-оо» байырлалынга киришкеш, шаңналдыг черни ээлээнинге өөрүп турар бис.

•

— Тыва национал оюннарны, чаңчылдарны суртаалдаар талазы-биле кандыг ажылдар кылдынып турарыл, Мария Сергеевна?

— Маңаа Шагааны Эрзин районга канчаар эрттиргенин чугаалаар бодадым. Тускай чогааттынган сценарий ёзугаар суур бүрүзүнге Шагааны ийи хүн дургузунда эрттирген. Тыва улустуң ырларынга, дүрген чугааларынга, кожамыктарынга, тывызыктарынга болгаш шыдыраа, даалы, кажык ойнаарынга маргылдаалар солун эрткен. Ол ышкаш даштыгаа чунгулаашкын, тевектээри, хендирбе сый кагары, баг кагары, сан адаары, «аскак кадай» болгаш өске-даа тыва оюннарга чон идепкейлиг киришкен. Ол хүннерде аъш-чем садыглаашкыны, тыва идик-хеп көрүлдези база болган. Шагаа байырлалын районга үш чыл эрттирген-даа болза, бо чылын өске чылдардан ылгалдыг арткан.

Культура ажылының янзы-бүрү хевирлерин чаа ёзу-биле чорудуп эгелээн бис. Агитквартиралаларга, албан черлеринге, организацияларга, микрорайоннарга жанрлар аайы-биле көрүлде эрттирери чаңчыл апарган. Темалыг кежээлер көрүлдезиниң соон дарый шии көрүлдезин эрттирип тур бис. Культура бажыңнарынга болгулаан көрүлделер уран талантылыг бот-тывынгыр артистерни илередиринге улуг дузалыг болган.

— Бо ажылдар силерге чаа чүүл болуп турар ышкажыл. Культура амыдыралында оон ыңай кандыг чаа ажылдар барыл?

— Малчыннарга культура хандырылгазын экижидер сорулга-биле комплекстиг үнүүшкүннерин кылып тур бис. Совхоз бүрүзүнде тускай хүннерни тургусkan. Ол хүн культура ажылдакчылары бир ажыл-агыйның хойжу бригадазы төвүнге чеде бээр. Бот-тывынгыр артистерден аңгыда, кинки, мал эмчизи, садыгжы, баш таарар кижи, библиотекарь, чурук тырттырар кижи, лектор баргаш, тус-туста ажылдарын кылыр. Агитхуудусту үндүрер, мурнакчыларны мактаар, четпестерни илередир. Ынчангаш бир хүн бир совхозтуң 4 хойжу бригадазын, сүт-бараан фермаларын эргип, оларга культура хандырылгазын хынаптар бис. Өске ажыл-агыйже «Сеңгилең» чечен чогаал каттыжыышкынының киржикчилери, бирээзинче СЭКП райкомунуң идеология килдизиниң ажылдакчылары аъттаныптар. База бир чаа чүүл совхозтарның хойжу бригадаларын, фермаларын район төвүнде турар албан черлериниң, организацияларның шефке алганы. Олар аңаа баргаш, шеф ажылындан аңгыда, концерт көргүзүп, аңгы-аңгы оюн-тоглааны организастап, Хүндүлел, Мактал бижиктерин, күш-ажыл дептерлерин тыпсып турар. Оон аңгыда Мөренде кижилерниң сонуургалдарының аайы-биле тургускан «Мөрен-кыс», «Хайыракан», Нарында «Угулза», Бай-Дагда «Салгал». Эрзинде «Сеңгилең» болгаш өске-даа клубтар, каттыжыышкыннар эки ажылы-биле мактадыг.

— Чедир кылдынмайн турар ажылдар барык чок ышкаш-тыр аа?

— Кандыг-даа ажылга деңдески чүве кайын турар. Кылыр, шиитпирлээр ажылдар хөй. Культура одагларында баянистер, хөгжүм херекселдери база чедишпес. Үениң негелдезинге дүүштүр стол, сандайлар, ниитизи-биле мебель аймаа негеттинип турар. Совхозтар бот-тывынгыр артистеринге идик-хеп аймаан садып бербезинден ол база шиитпирлээр айтырыг болуп артпышаан. Дээди болгаш ортумак тускай эртемниг кадрлар бисте чедишпес. Совхоз удуртукчулары дузалашпас болза, клубтарда чарыгдаар акша-төгерик бар эвес. Оон ыңай республиканың методиктиг төвүнден дуза алыксап турар бис. Ынчангаш шиитпирлээр айтырыглар-ла хөй. Чедиишкиннерге даянып, четпестерни узуткаар дээш, ам-даа бир демниг, чүрек чаңгыс ажылдаар ужурлуг бис.

Ол хүн районнуң төпчүткен библиотеказынга «Сеңгилең» чечен чогаал каттыжыышкынының кичээли болуп эрткен. Аңаа библиотека ажылдакчылары база олурушкан. Ынчанмайн канчаар, «Ном — билиглерниң үнер дөзү» болгай. Районда чогаалга сундулугларның хөй кезии литература-биле маңаа чепсегленип ап турар. Библиотеканың көскү агитациязы-биле дерилгези эки. Номчулга залы улуг, чырык. Кижилерни номга хандыкшыырынче кыйгырып турар лозуннар, плакаттар, көргүзүг самбыралары, диаграммалар чараштыр бижип кылдынган. Хөй номчукчулуг болур дээш төпчүткен библиотеканың ажылдакчылары үениң негелдезин ёзугаар ажылдап турар.

Районнуң төпчүткен библиотеказының улуг библиотекары Саяна Чыргаловна Идам.

— Библиотекаңарда чаа кандыг ажылдар кылдынып турарыл?

— Төпчүткен библиотека системазы номчукчулар-биле быжыг харылзаалыг. Амгы үеде бир чугула ажыл националдар аразында харылзааларны быжыглаары болур дээрзин СЭКП ТК-ның Платформазының төлевилелинде айыткан болгай. Ынчангаш «Өске сөөк деп ылгал турбас...» база «Тыва эки чаңчылдарны аныяк-өскенге сөңнээл» деп темалыг кежээлерни организастап эрттирдивис. Ол дээрге тыва аш-чемниг, оюннарлыг уттундурган эрги ырларны, кожамыктарны сагынмышаан ырлажып тургаш, хоочуннар-биле ужуражылга кежээзин эрттиргенивис болур.

Районнуң сан-хөө килдизинге Тываның улустуң чогаалчызы Кызыл-Эник Кудажының номнарынга тайылбырларлыг, тыва чогаалга викториналыг «Чогаалчы бистиң-биле кады» деп кежээни эрттирдивис. Аңаа чогаалчының ырларын күүседип, шүлүктерин, чогаалдарындан үзүндүлерни номчуп турдувус. Ясли-сад коллективинге «Авыралдыг авалар» деп кежээни, Культура бажыңынга «Соңгулда болгаш хоойлужудулга» деп диспутту организастадывыс. Эки чаңчылдар болгаш кижизидилге дугайында болгаш өске-даа ажылдарга библиотекарьлар Майя Чывырал, Роза Бадыраа, Александра Саичымаа болгаш өскелерниң-даа киирген үлүү улуг. Ам чогаалчы Кызыл-Эник Кудажының «Уйгу чок Улуг-Хем» деп номунуң мөңгүн томунга район конференциязын эрттирер бис.

Ажылывыста четпестер бар. Тускай эртемниг библиотекарь кадрлар чедишпес, Автобузувус шимчевес, чүге дээрге бензин чок...

Ол үеде биске районда көжер библиотеканың ажылдакчызы Зинаида Самбуу каттыжып келди. Ол мооң мурнунда чылдарда «Тываның аныяктары» солуннуң «Дамырак» чечен чогаал каттыжыышкынының идепкейлиг киржикчилериниң бирээзи турган. Ынчан ооң шүлүктерин Зинаида Хүреңшар деп ат-биле парлап турган. Ол шүлүк бижиирин ам-даа уламчылавышаан «Сеңгиленниң» киржикчизи. Ол бодунуң ажылынга хамаарыштыр мээң сонуургаан айтырыымга мынча диди:

— Кежер библиотека дээрге суурга бүгү организацияларны, совхозка барганымда сүт-бараан фермаларын, малчын бригада төптерин кезиир, ол черлерге чаа номнарны чедирери, сонуургадыры болур. Ажылымның кол угланыышкыны кижилерниң номче сонуургалын хаара тудары, сонуургаан айтырыгларының аайы-биле номнарны тып бээри.

Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин, чоннуң чаагай чоруунуң экижээнин, партияның, совет чазактың өндүр улуг сорулгаларын чонга чедир тайылбырлаар, суртаалдаар ажылды районнуң Культура бажыңы чорудуп келген. Культура одагларының арын-шырайы бот-тывынгыр уран чогаадылга болур. Төөгүлүг болуушкуннарга тураскааткан кежээлер кончуг солун кылдыр эртип келген. Чоокта чаа «Сценада чүгле кырган-авалар, кырган-ачалар» деп хөглүглерниң болгаш тывынгырларның маргылдаазы солун, өөредиглиг эрткен. Аңаа Андрей Лодунуң, Владимир Самыяның командалары бирги черни алган. Ол ышкаш тыва улустуң ырларының күүседикчилериниң «Декей-оо» деп район көрүлдези эрткен.

Ол үеде Культура бажыңының директорунуң хүлээлгезин күүседип турган, **районнуң агиткультбригадазының улуг методизи Клавдия Михайловна Шожунга** Культура бажыңынга бир кварталдың бот-тывынгыр артистери Тываның улустуң чогаалчызы Сергей Пюрбюнуң «Ачылыг салчаашкын» деп шиизин үндүрер деп турда, ужуражы бердим.

— Культура бажыңының ажылынга хамаарыштыр бодалыңар кандыгыл?

— Районнуң Культура бажыңы көдээ клубтарга методиктиг дузаны чедирбишаан, суурнуң чурттакчыларынга культура хандырылгазын экижидер ужурлуг. Бо талазы-биле ажылдар чок эвес, бар. Маңаа четпестер дугайын чугаалаайн. Культура бажыңының ажыл-чорудулгазынга чугула кол кадрлар — улуг методист, уран чүүл удуртукчузу бөгүнге чедир чок болуп турар. Культура институдун болгаш уран чүүл училищезин дооскан кижилер өске адырларда ажылдап турары дыка таарымча чок. Оларны дедир ажылдадыр талазы-биле чогуур хемчеглерни культура килдизиниң эргелекчизи албайн келген. Ол ышкаш тускай нерээ ёзугаар совхоз бүрүзү бензин-биле бисти хандырар тургаш, ону күүсетпес-тир. Культура министерствозунуң биске чарыгдаары-биле берген бензини чүге-даа чедишпес. Оон ыңай чамдык совхозтар агитбригада чеде бээрге, графикти өскертип алган болгулаар. Чедир кылыр, шиитпирлээр ажылдар-ла хөй. Чаа ёзу-биле ажылдаарын хүлээнип турар бис.

Улусчу театр Эрзинге тургустунганындан бээр элээн үе эрткен. Ол үеде элээн каш шиилерни, үзүндүлерни чонга бараалгаткан. 1989 чылда Николай Ооржакты чалап алгаш, бурят драматургтуң «Хары кижиниң кажыдалы» деп шиизин тургускаш, улусчу театрларның Улан-Удэге болуп эрткен шии көрүлдезинге киришкеш, эки түңнелди чедип алган. Амгы үеде кварталдар аайы-биле болуп эртип турар шии көрүлдези бот-тывынгыр артистерни шилип алырынга улуг дузаны көргүзер.

Чамдык культура ажылдакчылары-биле чугаам ынчаар доозулду. Эрзин районнуң культура ажылдакчылары СЭКП-ниң XXVIII съездизин төлептиг уткуур, чонга культура хандырылгазын экижидер дээш шудургу ажылдаар дээрзинге бүзүрел улуг.

Сарыг-оол КУУЛАР.

ЧУРУКТАРДА: Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы, районнуң Культура бажыңының чурукчузу Бригад Дупчур, төпчүткен библиотеканың ажылдакчылары Зинаида Самбуу, Майя Чывырал оларның чугаалажыр айтырыглары-ла хөй.

Эрзинде уругларның музыка школазының башкызы Раиса Кандан хөй-ниити ажылынга идепкейлиг киржип, бичии чаштарны уран чүүл, хөгжүм эртемнериниң чажыттары-биле таныштырып турар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ тырттырган чуруктары.

ТВ

АПРЕЛЬ 17

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 Мультфильмнер. 9.05 А. Гельман — «Бүгүде-биле кады чааскаан». Фильм-шии. 11.00 «Ол болган..., болган...» 11.25 Уруглар шагы. 12.35 Коллаж. 12.30 — 13.00 «Үе». 15.45 Уругларга фильм. «Трясогузканың армиязы». 17.05 «Камбоджага чечектер». Киноочерк. Чурттуң бөгүнгү байдалының дугайында. 17.35 Мультфильм. 17.45 «Экии, музыка!». 18.30 «Үе». 19.00 Бразил архитектор база хөй-ниитиниң ажылдакчызы Оскар Нимейер дугайында телефильм. 19.45 Орус ырларны Т. Петрова ырлаар. 20.00 Эртем-тайылбырлыг фильм. Байкал хөлдүң дугайында. 1-ги фильм. 21.00 «Үе». 21.30 Чугула интервью. 21.40 «Ортулук». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы 22.45 А. Бардина (7 хылдыг гитара) ойнаар. 23.00 Бут бөмбүү. ССРЭ кубогу. «Динамо» (Киев) — ЦСКА. 00.50 Даштыкының орус культуразы. О. Целков чурукчунуң мастерскаязында. 01.20 БАЛКЭ-ниң XXI съездизиниң хүн демдеглели. 01.50—02.15 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Физика. 11 класс. Электри энергиязын бүдүрери болгаш дамчыдары. 9.05 Француз дыл. 1-ги чылы. 10.05 Француз дыл. 2-ги чылы. 10.35 Бойдус эртеми. 2 класс. Аңнар часты канчаар уткуп алырыл. 10.55 Уруг-биле харылзажырының школазы. 11.25 «Экранда—«01» албан чери». 11.55 Хоккей. Делегей чемпионады. Швеция биле Финляндияның шилиндек командалары. 13.15 Ритмниг гимнастика. 13.45—15.00 «Эрткен үениң эгидер». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 17.00 Стол теннизи. Европа чемпионады. Чапсарда — Кино курлавыры.

КЫЗЫЛДАН

18.30 «Азия төвү». Программада: Медээлер. «Апрель 22-де — катап соңгулдалар». «Соцкультамыдырал объектилерин — хуусаазында дужаар». «Час-90». «Кеземче хроникаазы». 19.00 «Көдээ амыдырал». «Бот-орулга-чарылга болгаш аренда керээзи». «Часкы хүн — чылды чемгерер». 20.00 Медээлер. 20.05 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.15 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.30 Хоккей. Делегей чемпионады. ГФР биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары. 22.30—00.35 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.30 «Үе». 19.00 Концерт. 20.05 «Бо дээрге шыдыраа оюну эвес-тир, бо дээрге...». 20.15—20.30 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!»

Ушу федерациязы

БОТ-ОРУЛГА-ЧАРЫЛГАЖЕ КИРГЕН

Тывада спортчу федерациялар боттарының кылып чоруткан ажылының дугайында отчёттарны берип турар. Бо удаада Ушу федерациязының президиум кежигүннери бир чылдың иштинде кылып чоруткан ажылының болгаш мурнунда кандыг сорулгалар турарының дугайында отчёттарын берген.

Бо федерация республикада эң-не аныяк. Ол тургустунгандан бээр чүгле бир чыл чаа ажып чоруур. Бир чылдың дургузунда кылып чоруткан ажылы дыка улуг деп демдеглеп каары артык эвес. Ол бүгүнү дараазында харысалгалыг эштерниң дорчу тайылбырларындан билип ап болур.

Августа Уржанай — кол бухгалтер. — Алды айның дургузунда агар санче кирген акшаның чарыгдалын болгаш ажыглалын чугаалаан. Алды ай иштинде 36934 рубль агар санче кирген. Оорган чарыгдааны 25640 рубль болган. Ооң иштинден эмчилер тударынга 2718 рубль үнген. Ушу федерациязының кежигүннери 68 кижи. А херек кырында ушу өөренип турар 2430 кижи бар. Олардан кежигүнге кирериниң дадывыр төлевирин чедир хавырып албайн турар. Ол чүгле спорт инструкторларының буруузу-биле болуп турарын кол бухгалтер хомудап чугаалаан. Махачкала хоорайга үш ээлчег-биле инструкторларны өөреткен. Аңаа база хөй акшаны чарыгдаан. Оон аңгыда дыка хөй кижилер республикадан дашкаар маргылдааларга киришкен. Эмчилерни база өөреткен. Инструкторлар журналдарын четче долдурбас, чамдык черлерде улустуң кээп турганын демдеглеп тура, кежигүн дадывырын болгаш өөредилгениң өртээн төлээр черлерни долдурбайн турар. Районнарда турар инструкторлар өөредилге акшазын өйүнде эккелбес. Мооң мурнунда дугуржуп алганывыс ёзугаар алыр чүве болза, айның 27-де эккээр турган. Ам шуут график барымдаалавас болган. Чүгле Сеңги Соян ол үезинде дужаап турар. Өске инструкторлар оон үлегер алыры күзенчиг.

Олег Амзаар — садыг цегиниң удуртукчузу.

— Бистиң кол сорулгавыс — орулганы кайын киирип алыры. Өөредилгеже күзелдиг кижилерни хаара тудар. Олардан кирериниң дадывырын болгаш өөредилгениң өртээн алыры-биле тускай хемчегни алыр. Боттарывыс эки ажылдаар болзувусса, долузу-биле хандыртынып шыдаар бис. Кандыг-бир кижи идея киирип келир чүве болза, ону база өөренип көөр. Оон ыңай бистиң планнап турарывыс-биле алыр болза «7 г» бөлүкке талантылыг оолдар, кыстарны хаара тудар. Аңаа сыгыт, хөөмей, каргыраа болгаш тыва хөгжүмге өөредири-биле күзелдиг кижилерни эвилелдээр. Сыгыртып билбес кижини сыгыртып өөредип каарга, кайы хире өөрүнчүг болбас деп. Боттарывыс баш миннип ажылдаар болзувусса, хөй орулганы киирип алыр болгаш ушу федерациязын бут кырынга тургузуп ал болур бис.

Светлана Оюн — даараныылга цегиниң удуртукчузу.

— Мындаа болуп эрткен маргылдаадан көрген боор силер. Спортчуларның формалары кандыг-дыр. Ону чүгле даараар кижи даараар. Районнардан болгаш хоорайлардан инструкторлар боттарының бөлүктеринге формалар чагыдып алырын ныспас. Мындаа Каа-Хемден бир башкы келгеш, бодунуң бөлүүнге форма кылыр бөстү садып алгаш кылдыртып алды. Акшазын дораан эккеп дужаап берген. Бөлүк бүрүзү чаңгыс аай формалыг болурга чараш чорду. Мооң мурнунда формаларны даарааш, чиик өртекке садып турган бис. Бичии кижиге 10, улуг кижиге 17 рубльдиң хевин берип турган бис. Ам оларны размер аайы-биле доктаадып каан. 34 размериниң өртээ 26, а эң улуг хемчээлдиг костюмнуң өртээ 38 рубль кылдыр доктааткан. Ол ышкаш инструкторлар формаларны размер аайы-биле чагыдып алыр хемчегни алыр ужурлуг. Хеп даараары-биле материалдарны баш удур садып алыр болгаш даарадып алыр кижилер-биле дугуржур херек. Район бүрүзүнде даараныылга комбинаттары бар. Оларны ажыглаары чугула. Өртек-хөлезинин дөмей-ле төлеп бээр болгай бис. Ынчангаш формаларны чурумчудары чугула.

Олег Монгуш — септелге-тудуг участогунуң удуртукчузу.

— Бистер, тудугжулар баштай Кызылда бо сут суурганын кылып алыры-биле долгандыр херимнээш, канчаар эгелээрин сүмележип көрдүвүс. Дыка-ла берге чүве болду. Тудуп каан чүвени эде кылырының орнунга, ховуга бажың туткан болзувусса, шагда-ла кылып каапкан бис. Ам аңаа улуг кран база херек. Иштинче тудуг материалдары киирип алыр дээрге эпчок, ишти тар. Соңгалардан кииреrде кран херек апарган. Ону хөлезилеп алыр акша база чок. Суурганга чыпшыр тудуг кылырынга барык чүс муң хире акша херек. Чогум ооң чанынга тудуг кылырын биске чөпшээрелди берген. Баштай суурганы тудуп, оон соонда чанынга тудугну кылып эгелээр бис. Ам тускай бригада база херек апарган. Ону дилеп тывары-биле ажыл чорудуп турар. Чоокку чылдарда ол тудугну кылып алыр болзувусса, ооң соонда чонга садары-биле тудуг материалдарын кылып болурунуң аргалары бар. Бирээ, бистиң федерациявыс бот-орулга-чарылгалыг болганда, кижи бүрүзү баш-биле бодаар, камналгалыг болурун санаар херек. Тудуг-биле дыка хөйнү кылып ап болур бис.

Владимир Орус-оол — Ушу федерациязының даргазы.

— Бистер бир чыл иштинде канчаар ажылдаанывысты түңнеп тур бис. Бистиң орулгавыс чүгле дадывыр төлевиринден кирер ужурлуг дээр болза канчап-даа таарышпас. Орулганы бистер боттарывыс ажылдап алыр ужурлуг бис. Моон соңгаар ушунуң сайзыралы бистиң ажылывыстан хамааржыр. Эки ажылдаар болзувусса — сайзыраар, багай ажылдаар болзувусса — сандараар. Ам-даа хөнүгүп чадап тур бис. Чамдык инструкторлар ам-даа чедир ажылдавайн турар. Өөренип чоруурунуң мурнунда орнунга ажылдаар кижини арттырып каар ужурлуг. Бисте ам инструкторлар хөй. Багай ажылдаан кижилерни солуп болур бис. Өөредип алган улузувус четчир. Ол дугайында боданза эки боор. Дааранылга цеги бодунуң хүлээлгезин күүседип турар-даа болза, ам-даа кы- [illegible] Оон аңгыда, бичии уруглар хептерин даараары чугула. Ол ышкаш фотокино студиязының черин дерип эгелээн. Ону Эдуард Содунам удуртуп турар. Олар ам удавас септелгезин доозкаш, ажылдап кирер. Бисте «Судал» деп кадыкшылга төвү ажылдап турар. Ында дөрт эмчи хаара туттунган. Оларны бүдүрүлге черлеринде бызыглаан бис. Чоннуң кадыы дээш олар ажылдап турар. Тибет эмнээшкинни чорударын олар өөренип эгелээн. «7 г»деп культура төвү бар болгай. Аңаа тыва хөгжүмнү сайзырадыр. Сыгыт, хөөмей, каргырааны кижи бүрүзүнге өөредири-биле бөлгүмнерни ажыдары чугула. Мооң мурнунда ушу маргылдаазын эрттиреrде, билет сатпайн турган бис. Кирериниң биледин садар болзувусса, оон орулга база кирер болгай. Мынчап кээривиске бот-орулга-чарылгага ажылдаары биске-даа, чонга-даа ажыктыг.

Ушу федерациязының кылып турар ажылдары хөй. Оларның боттарының транспорту база бар. Техниканы чедир ажыглавайн турар. Оон орулганы киирип ап болур. Бо чылдың календарь планында дыка хөй чүүлдер көрдүнген. Июнь айның төнчүзүнде кыдат спортчулар келир. Олар июль бирээден эгелеп, 100 кижини он ай иштинде ушуга өөредир. Аңаа дөрт бөлүк турар. Саян артындан 50 кижи келгеш, кыдаттарның удуртулгазы-биле бир айның курузун өөренир. Ол ышкаш хөй-хөй инструкторларны Махачкалага өөредир. Ону дооскаш, тускай дипломнарны холга алыр. Бир эвес эки доозар болза, судьяның шынзылгазын база тыпсыр. Ынчап кээрде бистиң республикада ушу өөредир кижиниң саны чүс чедер. Өөреникчилери үш муң четкен.

Бо бүгү сан-түңнү алгаш көөрге, Ушу федерациязы дыка хөй ажылдарны кылып чорудуп турар. Ам оларның агар санында 29006 рубль бар. Бот-орулга-чарылгаже ажылдап киргеш бир чыл хире болуп турар бо федерация ушуну хөгжүдер талазы-биле дыка хөй ажылдарны кылган. Аныяктарны ушу спортунче хаара тудар ажылдарны чорудуп турары өөрүнчүг. Ол дугайында саиал берген эш-өөрлер хөйнү чугаалааннар.

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

ЧУРУКТАРДА: ушунуң аргаларын көргүзүп турары.

Валерий ЯРОВИКОВТУҢ фотолары.

КИНО

АПРЕЛЬ 17-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Дежа вю» 9.30, 11.50, 14.20, 16.50, 19.20. **Көрүлде залынга: «Шактилер»** (2 сериялыг) 10.00, 13.00, 16.00, 18.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Бичии илбичи» 9.00, 13.10, **«Али-Бабаның болгаш 40 дээрбечилерниң ужуралдары»** (2 сериялыг) 10.30, 14.40, **«Ынакшыл, мээң ынакшылым»** 17.20, 19.10, 21.00 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Хон-Гиль-Дон» 14.00, 17.40, **«Кэррола кудумчуда бажың»** 15.50, 19.30 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Кандагар чанынга капталганнар» 15.00, 18.40, 20.20, **«Дашталган сагыш-сеткил»** 16.40 шактарда.

Сад ажыл-агыйлыгларының № 11 «Пилот» эштежилгезиниң отчёттуг хуралы бо чылдың апрель 29-та хүндүскүнүү 12 шакта эштежилгениң девискээринге, ында Вишневая кудумчунуң № 18 бажыңга болур. Эштежилгениң бүгү кежигүннерин хуралга келирин чарлап турар.

◆

«Кызыл» аалчылар бажыңынга дараазында ажылдакчылар негеттинип турар: слесарь-сантехниктер (бригада аргазын ёзугаар ажылдаар), электрик, девискээр болгаш өрээлдер аштакчылары, дежурный швейцарлар (эр кижи, пенсионерни-даа хүлээп ап болур).

Аалчылар бажыңының адрези: **Кызыл хоорай, Октябрьская кудумчузу, бажың № 13.**

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100
Индекс 54241

Редактор
В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ харысалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ оралакчылары — 3-45-93. Килдистер: ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82; 3-36-25; идеология — 3-34-57; ◆ совет тургузуг — 3-34-98; 3-41-23; ◆ үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73; ◆ агроүлетпүр — 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа килдизи — 3-39-03; 3-34-39; ◆ очулга — 3-34-93; корректорлар — 3-37-11; ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41; ◆ солун келбейн барганда — 2-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41.

Чылда 300 катап үнер
Хемчээли 2 парлалга амазы
Тиражы 28000 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыглының херектерниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин-болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.
Чагыг № 403. ТС—00152.